Свещ. Лъчезар Лазаров

ОТКЪРМЕН В БЪЛГАРИЯ, ДАРЕН НА РУСИЯ

2023 г.

© свещ. Лъчезар Лазаров, автор, 2023
© Корица и оформление: Даниел Меразчиев, 2023
Редактор: Ивелина Цветкова
Издател: Асамблея „Народите на България“
Председател: Пламен Милетков
Българска, Първо издание
Всички права запазени!
ISBN: 978-619-91634-8-1

С финансовата
подкрепа на:

Св. Киприян, митрополит Московски и на цяла Русия. Паметта му се чества на 16 септември (29 септември ст. ст.)

Въведение

„… По време на феодалната раздробеност през 12 и 13 век, когато държавата престава да съществува като единно цяло, единният литературен език, по произход старобългарски, и единната писменост и единната литература, тясно свързани с българските писатели, преселили се в Рус – Киприян и Григорий Цамблак, бяха действени фактори за запазване единството на руския народ…“[1]

Акад. Димитрий Лихачов, (Руски филолог и културолог, изследовател на старобългарската култура и книжовност, академик и член на Руската академия на науките)

[1] Симетрия на времето, Калина Канева. Бел. авт.

В 1409 г., в Успенския събор на Московския Кремъл, Григорий Цамблак[2], в своето слово за родственика си св. Киприян, светителствал седемнадесет години като архипастир на цялата руска земя, Киев и Литва, се обръща към руския народ с думите:

„Него нашето отечество откърми, пък на вас Бог го дари; и нему вие за много се наслаждавахте; ние се лишихме. И вие с него се украсявахте, а ние от желание за него тъгувахме, и с него вие преуспявахте, като растяхте в заповедите Господни!“

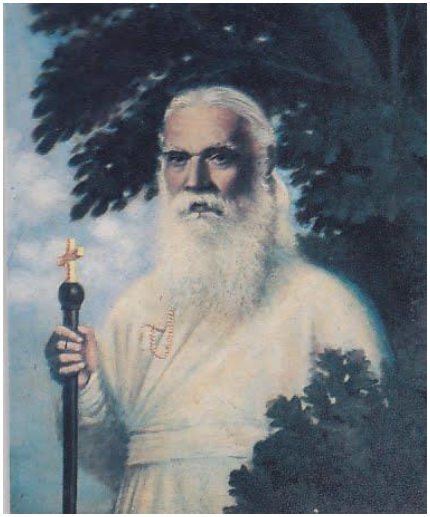
Тези думи станаха причина и основание за настоящото заглавие. Те казват много, но също така отразяват и една историческа действителност, в която просияват известни български светци – книжовници и исихасти. Всред тях е и светителят Киприян Цамблак, почитан еднакво и от българския, и от руския народ. Канонизиран в Русия през 1472 г., той не е единствения подобен пример. Свидетели сме как през 2016 г. двете църкви – Българската и Руската – прославиха друг светец – в случая руснак, но живял и светителствал в България: св. Серафим (Соболев) Богучарски, Софийски чудотворец.

[2] Григорий Цамблак (ок. 1365-1420) е български средновековен духовник, представител на Търновската книжовна школа. Той е Киевски митрополит (1413-1420) и един от най-значимите славянски църковни проповедници, писатели и химнографи. Родственик (племенник) на св. Киприян Цамблак, установили писмената реформа на св. Евтимий Търновски. Бел. авт.

Макар и не светци, след св. Киприян и Григорий Цамблакови, българското присъствие в Руската църква продължава. Обогатява се и книжовното наследство; утвърждава се източното православие по цялата руска земя. Католическите набези в разпокъсаната Русия са категорично отблъснати и пресечени най-вече от самата българо-славянска православна култура, която се явява най-мощното оръжие срещу всеки враг. И макар политически България да е под Османско владичество, формираната по-рано българо-славянска културна общност прераства в средновековна източно-европейска християнска цивилизация!

Факсимиле от ръкопис на Григорий Цамблак

Св. Серафим (Соболев)

Този феномен, сам по себе си – прецедент в световната история, заслужава повече внимание. Интересни за изследване са самите процеси, чиито исторически събития днес претърпяват множество интерпретации. Именно заради това в настоящото издание ще се спрем на по-важните от тях, които са тясно свързани с българското книжовно дело, носителите на българската култура в Европа, родена в купела на светото православие, за да стане по-късно своеобразен негов катализатор за цяла Източна Европа, та дори и извън нейните граници.

Да! Една държава може да бъде временно погубена, но рано или късно тя ще възкръсне за нов живот, щом писмеността и културата, подпечатани с печата на истинското православие, са живи и неподправени. *„Днес на кирилица пишат народи, заемащи пространството от Тихия океан до Средна Европа: българи, руси, украинци, монголи, беларуси и сърби, жителите на*

Североизточен Сибир, както и жителите на Македония (Р Северна Македония).“[3]

В червено – славянски държави, ползващи кирилица; В синьо – неславянски държави.

От предаденото на агарянски плен българско царство в братските Руски християнски земи, през средата и края на 15 в., намират добър прием Григорий Български, както и киевско-литовският митрополит Йосиф Болгаринович. Охридският архиепископ Нектарий (Велешки), в края на 16 в., също е принуден да търси спасение в Русия. Там е въдворен като архиепископ на Вологда. Един от последните Охридски архиепископи – Филотей – отново намира убежище в руската земя, където става Смоленски епископ. Имената на тези българи са знайни. Те отново и за пореден път доказват истината за древната слава на Българското царство с двата си духовни центъра – Търновската Патриаршия и Охридската Архиепископия. Те дадоха достатъчно светци на Вселенското Православие. Много от тях са известни и знайни и сред руския народ.

„Междувременно от средата на XV в. започва и обратният процес – облагородена и укрепвана от високите постижения на

[3] ГРАНИЦА, свещ. Л. Лазаров, вестник „Искри“, 2021 г., бр. 16-23. Бел. авт.

средновековната българска православна култура, Руската църква започва да изпраща средства и книжнина към поробените християни на Балканите..."[4]

Този процес на своеобразен обмен на ерудити книжовници, книжнина и като цяло култура, не е случаен. Той е доказателство, че отношенията между руския и българския народ, положени на основата на братската християнска любов и духовното възрастване, винаги са давали и ще дават плод стократно.

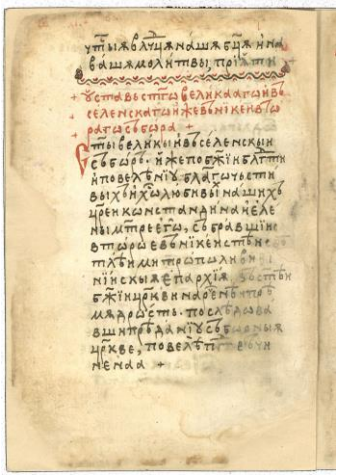
[4] Д-р Горан Благоев, Списание „Европа 2001", бр. 1, 2004 г., стр. 24. Бел. авт.

Монашеството из българските земи и личността св. Киприян

Той произхожда от тогавашната българска столица Търново, от рода Цамблак.[5] За благотворната роля, изиграл болярски род Цамблак по отношение на доброто възпитание и просвещение на младия юноша ние само предполагаме. И все пак, кой е Цамблаковият род?

[5] „*В името Цамблак, Цамвлах, Цимивлах, Семивлах се търси етимология за произхода на самата личност и се е наложило мнението, че митрополитите Киприян и Григорий произхождат от побългарен знатен влашки род. Поради това в руската историография и църковна литература често наричат българина влах.*" (Валентин Д. Миновски, магистър по история – „Двери на Православието"). Бел. авт.

Макар знатен и известен, оказва се, че дори и до наши дни за него сведенията са оскъдни. Откъслечните исторически препратки са твърде разнопосочни и често стават повод за спекулации, затова ще се спрем само на някои безспорни факти и исторически извори.

Бориловия синодик

В Бориловия синодик[6] се споменава, че по време на царете Иван Александър и Иван Шишман един от Цамблаковците бил „велик примикюр“[7] в столицата. Той е вписан в добавката на св. Патриарх Евтимий от края на 14 в. От друга страна и двамата книжовници – св. Киприян и племенникът му Григорий[8] – най-видните представители на рода – стават свидетели на Османското нашествие и падането на Търново под османска власт. Вероятно именно тогава другите представители на

[6] Среднобългарски документ от началото на 13 век. Той е важен извор за историята на Второто българско царство. Създаден е във връзка със събора срещу богомилите, свикан от цар Борил през 1211 г. Бел. авт.

[7] Висш служител, който отговарял за дворцовия протокол. Бел. авт.

[8] Григорий нарича св. Киприян в едно от съчиненията си „брат на нашия отец“. Бел. авт.

техния род намират убежище от турския поробител във Византийската империя, която и сама е застрашена от него. Някои изследователи[9] „срещат“ емиграция на представители на рода из Западна Европа, Рим, а също така по-късно намират връзки с руската княгиня София[10] (Зоя), и Морейския деспот Андрей (Палеолог), който е неин брат и племенник на последния Византийски император Константин XI Палеолог.

Григорий Цамблак

Изказват се предположения, че някои представители на рода са се върнали в поробения Константинопол и са влезли в разни договорки с Турския султан.[11]

[9] ПРЕДСТАВИТЕЛИ НА ЦАМБЛАКОВИЯ РОД В ЕМИГРАЦИЯ В ЗАПАДНА ЕВРОПА, Йеродякон Петър Граматиков https://literaturensviat.com/?p=97899. Бел. авт.

[10] Зоя Палеологина (*Софья Фоминична Палеолог*, 1472-1503) – княгиня на Москва, втора съпруга на цар Иван III и племенница на последния византийски император Константин XI Палеолог. Бел. авт.

[11] Представители на цамблаковия род в емиграция в западна Европа, Йеродякон Петър Граматиков, https://literaturensviat.com/?p=97899. Бел. авт.

Истината е, че времената са отдалечени, темпорално компресирани, наситени с трагични и преломни събития и ярки личности. В същото време много от историческите извори са похитени, разнесени, унищожени, а други се пазят ревниво в разни архиви, където, по неясни причини, допускът на българи е силно ограничен.

Напълно сигурно е, че заради аристократичния си произход, младият Киприян получава завидно образование в епохата на отявлени духовни величия като св. Теодосий Търновски, св. Ромил (Роман) Видински и св. Патриарх Евтимий – ученици и следовници на св. Григорий Синаит.

Киприян постъпва в манастира на св. Теодосий Търновски, където приема монашество. Славата и подвигът на неговата школа в Кефаларския (днес Килифаревски)

Преп. Теодосий Търновски

манастир, до Търново, били известни. *„…Теодосий (...) привличаше като магнит много други от различни места и тази*

чудна планина се изпълни с много монаси...“[12]

Тук младият Киприян се запознава с учението на исихазма, за което ще стане дума по-късно, доразвива духовната си култура и придобива завидни знания. Известно е, че сред тази школа са организирани най-големите скриптории на всички времена. Сред тях се е откроявал монахът Дионисий Дивни – известен преводач и бързописец.

В школата на Теодосий Търновски Киприян общува със своите духовни събратя, сред които е и бъдещият духовен водач на българския народ – св. Патриарх Евтимий Търновски.

Св. Григорий Синаит

Тук ще спомена само няколко думи за исихазма, който ще бъде разгледан по-обстойно в самостоятелна глава. Традициите на исихазма обогатяват книжовното

[12] Из житието на Св. преподобни Теодосий Търновски, написано от св. Калист, Патриарх Константинополски на гр. език. Бел. авт.

наследство не само на Търновската книжовна школа през 14 в. Отпечатъкът му изцяло в църковната архитектура и изкуство откриваме в културата и на други славянски и неславянски народи през Средновековието.

Исихазмът, това забележително духовно движение преминава като *„метеорна светлина“*[13] по небосклона на целия бурен и наситен с изпитания за балканските народи, 14 в. То противостои с божественото си достойнство на социално-политическите и религиозни трусове на Балканите и оставя за дълго своя отпечатък върху средновековната българо-византийска литература и изкуство, превръщайки се в благодатен подем на духовния и културен живот на близки и далечни народи.

Важен е и историческият перикоп, обхващащ 14 и 15 в., който със своите препратки назад и напред във вековете, ще осветли делото на българските исихасти-анахорети, сред които св. Киприян Цамблак заема своето достойно място.

Един от скалните манастири в долината на р. Русенски Лом

[13] „Исторически обекти и лингвистична хронотопия на исихазма в Източна Тракия“, Д. Лалчев, В. Търново, 2012 г. Бел. авт.

Историята на пещерното отшелничество в България води началото си още от 9 в. с делото на основоположника на българското монашество св. Иван Рилски. Хронологически той е наследник на пещерното монашество от византийското ранно Средновековие, чиито следи също се откриват из българските земи, а то от своя страна – на това от късната античност – 4-5 в.

Ивановски скални манастири

Ивановски скални манастири

И до днес важна част от българската история са средновековните пещерни обители, съхранили безценни образци и стенописи, архитектурни и епиграфски паметници с висока художествена и документална стойност. Някои от тях са: пещерните комплекси по долината на р. Русенски Лом[14], при селата Иваново, Нисово, Вето-

[14] Обитавани от св. Патриарх Йоаким I (1235-1246), пребивавал в манастира „Св. Архангел

во, Писанец и Чѐрвен (Русенско), Албо-тинският манастир (Видинско), при Мадара, Осмар и Косово (Шуменско), при Сеново, Кривня, Хлебарово (Разградско), Крепча и Опака (Търговищко), Камен бряг и Тюленово (Добричко), при с. Рояк (Провадийско), при Разбоище, Годечко, Карлуковските пещерни скитове, скалните църкви при селата Маточина и Михалич (Хасковско) и много други.[15]

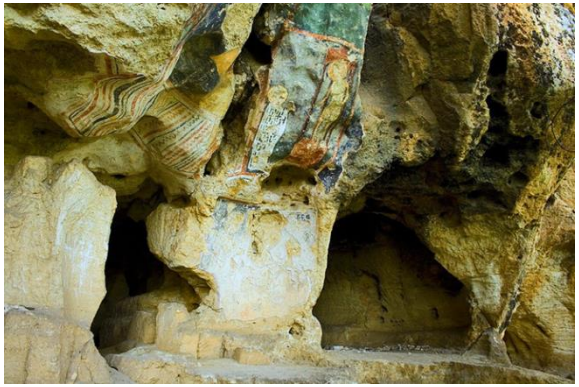

Скални манастири в Писанец и Червен

Михаил“, преди да заема патриаршеската катедра в Търново. Бел. авт.

[15] Исторически обекти и лингвистична хронотопия на исихазма в Източна Тракия“, Д. Лалчев, В. Търново, 2012 г. Бел. авт.

Скалните манастири във Ветово

Скалните манастири в Шуменско

Скалните манастири в Нисово

През 14 в. в някои от тези скални обители творят мнозина книжовници исихасти. Тяхната писмена традиция е унаследена от парорийските[16] монаси, манастирските скриптории в Константинопол, Света гора Атонска, Странджанската Света гора, Търновград, църковните и манастирски комплекси около Несебър, Созопол, Сливен и др. Традициите им по отношение на исихазма водят началото си от пещерния аскетизъм в Мала Азия, Египет и Синай, чиито основи са положени през 4 в. от преподобните отци Антоний Велики, Макарий Египетски, Евагрий Понтийски, Йоан Лествичник. Естествени продължители на тяхната традиция се явяват именно исихастите от 14 в., които бяха споменати по-рано: Григорий Синаит, Теодосий Търновски, Ромил Бдински (Видински), Киприян Цамблак, Иларион и Климент, преводачът Дионисий, Марк Клазуменски, Герасим от Еврипа и мнозина техни последователи – анахорети и схимници, чиито имена са останали между пергаментите, потулени в мрака на времето. Техните имена знае сам Господ.

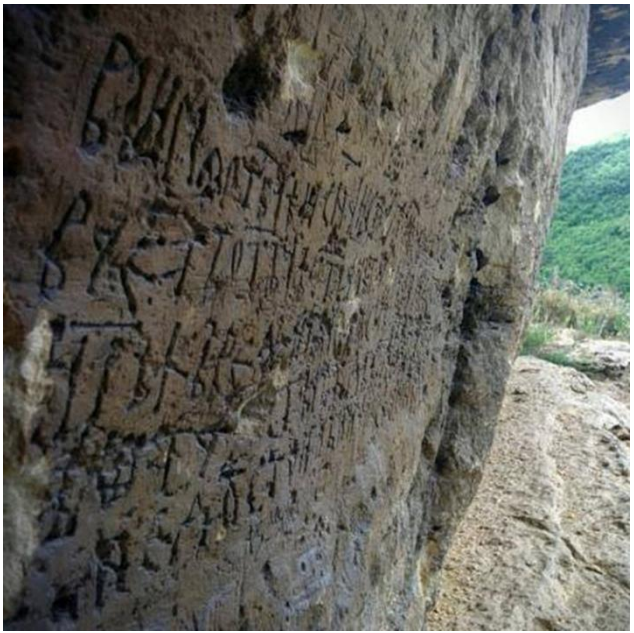
[16] Парория е област на територията на Южна Странджа планина – Източна Тракия. Именно там е локализиран по последни данни манастирът на св. Григорий Синаит (Синаитовият манастир). Местността е осеяна с параклиси. Бел. авт.

Манастир „Св. Димитрий Бесарбовски“

Скалните манастири в Камен бряг, Добричко

Най-старият надпис на кирилица от Крепча, Търговищко

Тюленово, Добричко

Скален манастир при с. Рояк, Провадийско

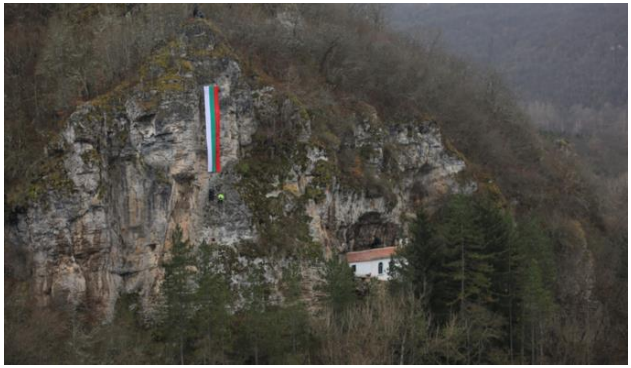

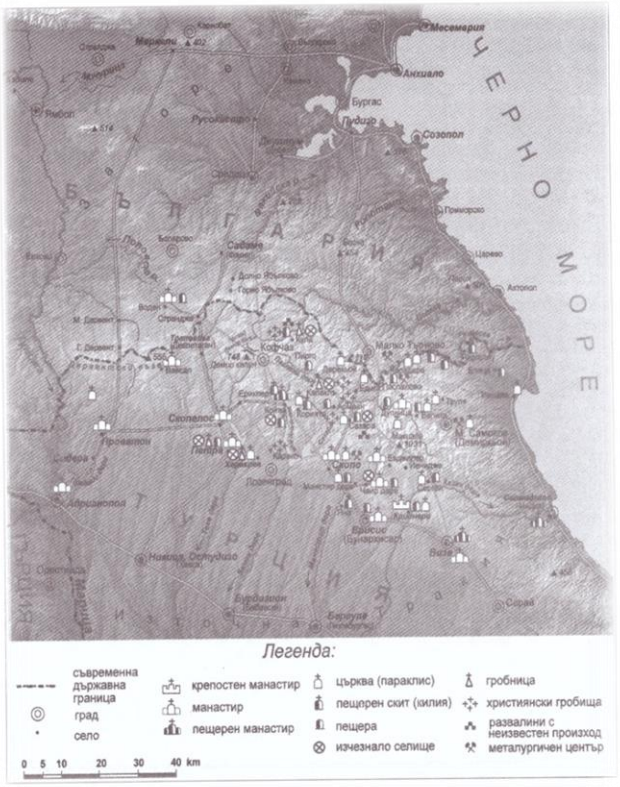

Скални църкви в Маточина и Михалич

Разбоишки манастир, Годечко

Карта на част от средновековните християнски паметници в Южна Странджа (автор Д. Лалчев)

Византия

В никакъв случай няма да бъде погрешно заключението, че през смутния 14 в. исихазмът се явява своеобразен духовен щит на чистото православие и се утвърждава като благодатно мистично учение за Бога, в условията на тежките социално-политически и духовни сътресения във Византия. Налице са граждански войни, злобни борби между православни и латински католици… Самото византийско общество е било подложено на ерозиращото влияние на апостасийните[17] униати, каквито сред аристокрацията не са били рядкост.

Тогава император Йоан Катакузин сменя царската багреница с монашеско расо и се оттегля в килията на Манганонския манастир под името Йоасаф.

Не трябва да забравяме, че по-рано армията на т.нар. кръстоносци (които по българските земи никога не са наричани така, а предимно „латинци“) с много английски, френски, италиански и испански средства, е изпъстрена с венецианци, генуезци, родоски йоанити, кипърски латинци и гръцки ренегати. Те, мечтаейки за богатствата и престола на Византия, превземат Константинопол в 1204, като безмилостно го плячкосват и опустошават чак до 1261 г.

Според достоверни източници[18] още порано – през 1176 г. същите латински кръстоносци, съюзени с войските на иконийския султан Калъч-Арслан, водени от гер-

[17] Αποστασία – гр. – *отстъпничество. Бел. авт.*

[18] Кирило-Методиевска енциклопедия, С. 1985 г. Бел. авт.

манския император Фридрих Барбароса, нанасят поражение на византийската войска във Фригия, западна Мала Азия. Тази териториална загуба на Византия предвещава бедствия, донесени и от латинските лъжебратя „християни“, както и от султаните, които крепнат в бившите малоазийски византийски провинции.

След разорителните кръстоносни походи на западните папски рицари, прегазили и обезсилили Балканите през последните два века, това е поредното вътрешно отслабване на балканската държавност. Като че ли за нравствено деградиращите балкани, изпоядени от борби за власт, влияние и богатства, са валидни думите на Христа: *„Всяко царство, разделено на части една против друга, запустява, и дом, разделен на части една против друга, пропада; който не е с Мене, той е против Мене; и който не събира с Мене, той разпилява“* (Лука, Гл. 11:17, 23).

Засилват се политически междуособици, ереси, глад, чумни епидемии и бедност, следвани от постепенното и необратимо отдръпване на небесния Божий щит от обречената Византия и балканските ѝ съседи – България и Сърбия. Покъртителни са описанията на последиците от чумната пандемия, климатичните изменения, земетресенията, глада и анархията. Те са подробно и вълнуващо описани от двама съвременници на паметните събития – византийските писатели Никифор Григора и императорът богослов Йоан Кантакузин. Според последния, тези беди връхлетели *„всички брегове на Понта, Тракия, Македония, Гърция, Италия, Егейските остро-*

ви, Египет, Либия, Юдея, Сирия и въобще по целия свят ".[19]

Сред апокалиптичните картини, описани във византийските хроники през 14 и 15 в., балканските християни, за разлика от „ренесансовия" Запад, търсели Божията милост в покайните слова на Свети пророк цар Давид: *„Ти си мое прибежище, защита моя, Бог мой, Комуто се уповавам! Той ще те избави от примка на ловец, от изтребителна пораза... няма да се уплашиш от ужасите нощем, от стрелата, която лети денем, от ходещата в тъмата язва, от заразата, която опустошава по пладне. До тебе ще паднат хиляда и десет хиляди теб отдясно; но до тебе няма да се приближи."* (Псал. 90:2-7)

[19] Хр. Матанов, Средновековните балкани, С, 2002 г. Бел. авт.

Нагазвайки само до колене в мътните води на средновековието, чувства на скръб завладяват душите ни. И вероятно няма да бъдем далеч от истината, ако кажем, че Европа днес е изправена пред подобна, а може би и по-тежка ситуация! Междуособици, отстъпничество от Православието, нравствена криза, хладни ветрове откъм Близкия Изток, политически и социални кризи, разединение, епидемии! Думите на Псалмопевеца са отново в съзнанието ни!

Съвремието ни е видимо за всички, то е изпълнено с трагедии и войни. Как ще завършат те, предстои да видим, но да се върнем в Средновековието.

Кризата на четиринадесетото столетие е провокирана по-рано от Лионската уния през 1274 г., довела до временни верски отстъпления на част от византийската

аристокрация и духовенство. Те са предизвикани от натиска на западния римопапизъм. Хазаринът Йоан Бек[20] е издигнат в константинополски патриарх. Михаил VIII Палеолог[21] – отявлен униат, арестува православните епископи, хвърля ги в затвора оковани във вериги и ги предава на жестоки мъчения. Освен това конфискува имуществото на несъгласните с унията граждани, заемащи важни дворцови длъжности, като ги подлага на мъчителни разпити, безчовечни изтезания, побоища, избождане на очи и заточения.[22]

[20] Йоан Бек – Константинополски патриарх (1275-1282). Бел. авт.

[21] Михаил 7 Палеолог – Византийски император (1261-1282). Бел. авт.

[22] К. В. Агиорит, Марк Эфесский и Флорентийский собор, Афины, 1895, превод с гречекаго, Москва, 2009 г. Бел. авт.

Крачка напред във времето, за да си припомним една друга уния – Ферарo-Флорентинската, на чийто църковен събор през 1439 г. друг византийски император-униат Йоан V Палеолог предвожда отново гръцката делегация. На този събор, въпреки създадените от франките много затруднения, св. Марк Евгеник, архиепископът на Ефес, застава смело и със свещена ревност защитава Символа на вярата с прочутата православна формула ἐκ μόνου τοῦ πατρός „само от Отца“. Тази свята истина е изстрадана и твърдо отстоявана от редица други благочестиви защитници на ортодоксалното християнство. Тя е наследена от по-ранните векове, в които се пази споменът за бележитото дело на константинополския патриарх Фотий[23] – страдалец и

[23] Св. Фотий, патриарх Константинополски – (858-867 г. и 877-886 г.). по негово време стават

защитник на ортодоксалната догматика, иконопочитането и каноничната чистота на православната вяра.[24] По-късно богословските постулати на св. Фотий са доразвити от защитника на исихазма св. Григорий Палама.[25] Но именно триумфът на Паламизма, в чиито обсег блестят известни учени като Григора, Кабазилас, Димитър Кидон и Акиндин, със своя съмишленик – Кантакузин, задълбочава духовната пропаст със запада[26], който отказва да приеме чудната Таворска светлина, огрявала светите личности на изток. А императорите един след друг търсят помощ именно от запада, готови за политическо подчинение на Рим.

Своевременно и логично ще прозвучи заключението, че във Византия през 14 в. е налице голяма идеологическа криза. Тя се изразява в стълкновение между двете воюващи течения: философско-рационалистическия неоплатонизъм на пролатинските варлаамити[27] и богословско-съзерцателния исихазъм на ортодоксалните паламити.

Според историческата ирония и неведомия промисъл този период на истори-

---

българското покръстване, мисиите на Кирил и Методий и даването на автокефалия на Българската църква. Бел. авт.

[24] „Исторически обекти и лингвистична хронотопия на исихазма в източна тракия“, Д Лалчев, В. Търново, 2012 г. Бел. авт.

[25] Св. Григорий Палама, Солунски архиепископ, обосновал богословски исихазма. Бел. авт.

[26] „Падането на Константинопол“, Стивън Рънсиман, София, 1971 г. Бел. авт.

[27] Варлаам е Калабрийски монах. Учението на Варлаам (вид неоплатонизъм и рационализъм) било осъдено като еретическо. Бел. авт.

чески упадък е съпътстван от нечуван културен и духовен подем, открояващ се на фона на цялата Византийска история. Мозайките и стенописите от ранния 14 в. в Константинопол впечатляват с жизненост и красота. На техния фон италианските творби от това време изглеждат *„примитивни и недодялани“*[28].

Тук е мястото да зададем един важен въпрос на съвременното ни общество (защото за нас отговорът е напълно ясен и недвусмислен). Западното възраждане, псевдохристиянския Ренесанс, нима не е едно извънцърковно светско възраждане, което черпи своето „вдъхновение“ от езическата античност? И докато на Балканите сред истинските християни преобладавало покайното усещане за трагична богоотдаленост, изискваща смирено търпение с цел изкупление на греховете, съзнаване на духовната нищета и предаване на Божията свята воля, то на Запад, както посочва проф. Хр. Матанов, по време на втората чумна пандемия, известна като „Черната смърт“, царяло демонстративно и предизвикателно безгрижие.

[28] Посоченото съч. Бел. авт.

Синтезът на този нездрав полъх ясно се долавял от съдържанието на Бокачовия „Декамерон“, *„предлагащ епикурейски, т.е. развлекателен ренесансов отговор на връхлитащите нещастия“*.[29]

Не, това не е отклонение от епицентъра на нашата тема, не е и излишно противопоставяне на изтока и запада. Това е опит за изяснение на въпроси от изключителна важност, осветляване на вечните стойности на нашата християнска вяра – такава, каквато сме я наследили от апостолски времена.

А това, че много руски и български учени в продължение на десетилетия са изследвали наблюдаваните сега векове, събитията и процесите в тях, българската книжнина, и като цяло културното наследство на българо-славянската християнска цивилизация, е факт, който въобще не ни учудва. Затова ще направим опит да съберем на едно място и в кратце да представим някои техни мнения и заключения. Най-важните въпроси остават същите: животът и делото на св. Киприян в контекста на средните векове, залезът на Византия, нашествието на агаряните, събратята му исихасти, отношенията между българите,

[29] Хр. Матанов, Цит. съч. Бел. авт.

русите и другите славяни; в малко по-широк план, укрепването на държавата и вярата в Русия през 13 в., като не забравяме дори и за миг, че над всичко това винаги е почивал Божият план за спасението ни, както и благият Негов промисъл.

На изток и запад

Разломът между Изтока и Запада в края на 14 в. е съществен. И макар че през 1369 г. в Италия, император Йоан V сам лично се подчинява на папата, той не може да накара своите поданици да го следват. Липсата на богословско образование не му помага. Той вижда в унията спасение, защото турците обкръжават империята. Точно в такива моменти най-отчетливо излизат на дневен ред множеството богословски разногласия между защитниците на православието и отдавна отпадналия Рим. Те са догматични, литургични, теоретични и църковно-практически…

На първо място си остава латинската добавка на Символа „и от Сина“. Има и по-

дребни, но съвсем немаловажни различия. Исихазмът е неприемлив за Запада. Скоро той напълно ще да го отрече. Православието пък не можеше да приеме догмата за Чистилището. Раздори привнасят непреодолимият въпрос за причастния хляб, на изток вече оформен като Просфора (Предложение), част от важно последование, чрез което се подготвя самата Евхаристия[30]. Източната традиция за неквасни хлябове за Запада представлява преосмислено йудейство. Напротив, западните виждат именно в кваса символ на Духа…, но пък не признават молитвата към Светия Дух, без която за източните християни хлябът и виното не са напълно осветени… Както и преди това, така и сега споровете по отношение на причащението и женитбата на бялото духовенство си остават на дневен ред. А най-големият спор, още преди отпадането на Рим, е в това дали Римският архиепископ има почетно първенство или абсолютна власт в цялата църква. На изток винаги се придържат към доброволното първенствуващо равенство на Константинопол с другите патриарси. Никои от тях, дори наследникът на т. нар. престол на св. Петър, няма право да налага своите възгледи без съгласието на всички църковни предстоятели, колкото и почтени да са тези възгледи.

Някои казват, че Римската добавка „Филиокве“ не се е приемала не само заради антиномията си с Евангелието, но и заради това, че представлява едноличен акт на промяна на определение на Вселенски събори. В това епископите са виждали

[30] Основно св. Тайнство на Православната църква. Евхаристия – на гръцки: ευχαριστία, благодарност. Бел. авт.

нещо страшно за Вселенската Църква (Καθολικὴν Ἐκκλησίαν). През последните три века настъпват големи промени и в богослужението. Самият Рънсиман[31] твърди, че православните са били по-склонни на отстъпление, за разлика от папистите, които не биха склонили на никакви отстъпки.

Всред духовенството и най-вече всред монашеството, противниците на унията са най-много. Те помнят страданията на предшествениците си по време на латинските императори, както и традициите, завещани им от братята анахорети и схимници – пазители на неизменяемото и чисто православие. Силното им влияние над народа, като свети и верни учители, пазители на вярата и традициите, карат всички да пренебрегнат услугите на Рим. Нещо повече. Известните и знайни аскети учат всички, че унията ще навлече проклятие, поголямо от всяко друго и че отстъплението от чистото православие е най-голямата беда. И макар Цариград да се задъхва под тежестта на напиращите завоеватели и величието и красотата му да са отдавна забравени, а може би и точно заради това, малкото останали негови поданици като че ли изобщо не вярват, че Западът може да помогне на Византия.

[31] Джеймс Кохран Стивънсън Рънсиман (1903-2000), известен като Стивън Рънсиман е британски историк, писател и дипломат. Дете на народни представители в Британския парламент. От 1934 до 1940 г. Рънсиман работи в британското посолство в София, професор по византийско изкуство и история в Истанбулския университет. Сър Стивън Рънсиман е тясно свързан с България и заради книгата, която пише през 1930 г.: „The History of the First Bulgarian Empire". Бел. авт.

Един от последните изследователи на историческите обекти и като цяло исихазма в Източна Тракия, заедно с българските му представители, е проф. Драгомир Лалчев. Той отбелязва следното: според Гелиан Прохоров (р. 1936, Ленинград, палеославист, преводач, културолог, писател) средновековното християнство се предшества от античното благочестиво християнство на ранната апостолска църква. Авторът подчертава, че противно на ширилото се някога виждане за Източното Средновековие, че то е някаква „тъмна и мрачна“ епоха, ние трябва да гледаме на него като на Православно Възраждане на античната християнска традиция, отпреди схизмата и отпадането на римопапизма през 1054 г.

В своя труд, посветен на вековните връзки между руската и българската литература, Владимир Алексиевич Мошин (свещеник, виден руски и югославски славист, византолог, историк, специалист по славянска археология, основател на югославската палеография, една от водещите фигури на руската белогвардейска емиграция в Югославия) приема че, вместо обичайния термин „Палеологов ренесанс“, би трябвало да се използва названието „Източноевропейско Предвъзраждане“. Според него то носи религиозния характер на епохата и се развива в пределите на ортодоксалната богословска мисъл с духовно извисената ѝ култура, а не стои на заден план зад материалистичния антропоцентризъм на Западноевропейския ренесанс, нито може да бъде поставено зад образа на

императора от последната епоха на Империята.

Дори Владимир Вейдле (руски литературовед, културолог, либерален мислител и поет, преподавател в Православния богословски институт „Св. Сергий" в Париж (1925-1952 г.), историк на културата на руската емиграция, възпитаник на немско Реформаторско училище) твърди, че вярата и религията, която не се отделя от вярата, имат право да не знаят нищо за културата, но културата няма право да не знае нищо за религията, особено за тази религия, която я е породила и възпитала. Истинската култура остава вкоренена в религията и солидарна с нея, даже в случай че нейните носители, така наричаните културни хора, не знаят или отричат това. Културен ли е Западният Ренесанс тогава?

С какво е допринесло на страдалните балкански народи през 14 в., противоположното на Западния Ренесанс, източноевропейско църковно възраждане? Преди всичко мъжествена воля и сила да издържат на Османския завоевателен натиск от изток, на римокатолическия експанзионизъм в лицето на маджарското кралство от запад и на венецианското користолюбие и фарисейско лицемерие отвсякъде.[32]

Тук става въпрос за яркия разцвет на книжовната дейност и строителството на храмове – блестящи образци на Балканското църковно изкуство. Самият подвиг на парорийските анахорети-исихасти се със-

[32] „Исторически обекти и лингвистична хронотопия на исихазма в Източна Тракия", Д. Лалчев, В. Търново, 2012 г. Бел. авт.

тои във волята им да живеят в смутния 14 в. изцяло по богоначертаните евангелски закони, да се подвизават така, както великите подвижници от зората на християнството, отстояващи с апостолска твърдост християнската правда през оскъдняващия на духовни добродетели разломен период.

От другата страна са византийските апостасийни хуманисти и рационалисти, които желаят духовно западащият Запад да „подаде“ ръка на обсадените Балкани, без да знаят какво искат.

Асеманиево евангелие, 9-10 в., Библиотека на Ватикана

България

На Балканите българските земи са осеяни с църкви и манастири още от времето на покръстването. Държавната политика на царете светци Борис и Петър дава възможност на книжовното дело, наченато от светите Методий и Кирил да се разгърне до нечувани и невиждани до този момент мащаби. Хиляди монаси[33] в десетки скриптории превеждат и размножават преписи от гръцки на български. И тук не става въпрос само за свещеното писание и богослужебните книги, но и за голяма част от огромното богословско и философско наследство на светите отци на Църквата. Обект на превод е и стойностната художествена литература: разкази, романи, химни.

Преките ученици на светите Седмочисленици (светите братя Кирил и Методий и техните ученици Климент и Наум Преславско-Охридски, Сава, Горазд и Ангеларий) Черноризец Храбър[34], Презвитер Козма, Константин Преславски, Йоан Ек-

[33] Летописци свидетелстват, че само в Охридската книжовна школа са работили около 3 500 бързописци. Бел. авт.

[34] Някои историци предполагат, че това е литературен псевдоним на цар Симеон Велики от времето, когато е бил монах. Най-значимото му произведение „За буквите“ е открито през 17 в. от руски слависти. Написването му се свързва с Преславския църковно-народен събор от 893 г., на който славянската азбука и славянобългарският литературен език са официално узаконени в богослужението и в дейността на държавните институции. Бел. авт.

зарх и много други създават оригинални свои съчинения в различни литературни жанрове. Не малко са и поетичните творби.

Много важни са събитията след узаконяването на новата българска азбука и особено след написването на кирилицата от св. Климент. В този момент славянските народи и романите, намиращи се в трите посоки – север, изток и запад, са нехристианизирани и почти изцяло неграмотни, докато всред българите християнството се разпространява не само заради близостта с Византия, не само заради личното желание (навярно по Божия воля) на император Михаил III, но и заради особено близките отношения на българските канове с Византия от преди векове.

Ловчански сборник, 1331 г., с добавки от К. Костенечки

След официалното покръстване на българите (863 г.), първи ги последват сърбите (879 г.). При цар Симеон и войните му с Византия, територията на Сръбското княжество става част от българската държава, при което цялата книжнина и литература навлиза в придобитите територии изключително лесно.

Исторически факт е, че българите през цялата си история, не са избивали и прогонвали местното население на нито една завоювана от тях територия. Затова и сега културните християнски процеси лесно заливат сръбските земи. Политически Сърбия отново ще е свободна в началото на 10 в., но църковно-книжовната традиция и българската писменост няма да си тръгнат никога повече от нейните земи. За масовата грамотност на сърбите обаче ще се погрижи много по-късно един друг българин, който ще осъществи най-голямата езикова реформа в Европа в областта на началната педагогика, като замени буквосъбирателния метод на обучаване със звукосъбирателен. Това е Константин Костенечки, наречен от сърбите „философ“. Той е наследник на Търновската книжовна школа и с неговите усилия, в началото на 15 в., населението на Сърбия се огрaмотява само за няколко десетки години.

Българо-славянската писменост навлиза и в хърватските земи, и то доста рано, в края на 9 в. В този ранен период българските мисионери, главно монаси, пренасят богослужебни книги, написани на по-старата българска азбука, глаголицата. Заради това и до днес тези старинни букви се разглеждат в хърватската литература като представители на сакрален архаичен период, който предшества започналия по-

късно католически период, характеризиращ се с налагането на латиницата. Обратно на историческата логика, глаголическата култура ще претърпи разцвет през 18 в., въпреки това латинските букви ще изместят глаголицата и тук, и в Румъния, заради агресивния запад и повсеместното изоставяне на древните традиции, макар българската азбука да обслужва прекрасно фонетиката и на двата народа.

И докато в хърватските земи заедно с латиницата трайно се заселва и католицизмът, то в Румъния православието, слава Богу, процъфтява и днес. Тези древни потомци на даките ще основат съвременната си държава малко преди Османското нашествие над Източна Европа, а неин официален език ще стане старобългарският богослужебен език.

Процесите, които наблюдаваме през периода 9-14 в. явно свидетелстват за настъпване на българо-славянските азбуки (глаголицата и кирилицата) на север, чак до Чехия и Полша.[35] За добро или за зло днес става точно обратното: отново от север настъпва латиницата, римопапизмът, протестантизмът и либерализмът със своите нови, а защо не и последни течения. И така Румъния в средата на 20 в. замени използваната през вековете кирилица с латиница, а по нейния път върви и днешна Сърбия.

Фактът, че, почти до падането на Балканите под агарянско владичество, навсякъде всред славяните се разпространява старобългарската книжнина, говори, че този език, малко или много, е бил разбира-

[35] Д-р Петър Куцаров, 2005 г. Бел. авт.

ем и добре приеман из славянските земи. Със самото си раждане в купела на православието, той носи навсякъде, докъдето се разпростира, християнската култура, всявайки респект и уважение. Книгите се приемат и преписват дословно, заедно с пунктуацията и калиграфията. Всеизвестен е фактът, че т. нар. Светославов (Симеонов) сборник е преписан за руския цар Светослав през 1092 г., заедно с хвалебствието към българския цар Симеон, управлявал 150 години по-рано.

Допуска се, че преписвачите не се отклоняват нито на йота от българските оригинали, поради това че ги приемат като свещени. Осъзнава се фактът, че безпричинното видоизменяне на богословския текст във времето може да доведе до ерес.

Факсимиле от Симеоновия сборник, съхраняван в Държавния исторически музей в Москва

Най-стриктно преписване на текста се наблюдава именно през 14 в. – време на своеобразен подем в българската духовност, литература и култура. Той се дължи главно на представителите на споменатата Търновска книжовна школа, известна по това време в целия православен свят. Тя създава неповторими богословски и литературни шедьоври, надминали времето си най-вече заради своите свети автори, вдъхновявани направо от Божия Дух.

И така, книгите на Свещеното Писание са преведени още в средата на 9 в. от св. Методий, във връзка с Моравската мисия. По-късно те са отново преведени от известния презвитер Григорий в тогавашната българска столица Преслав. Най-разпространявани са Псалтирът и Четвероевангелието. Тази традиция остава в източния православен свят и до днес.

Превежда се голяма част от творенията на светите отци на Църквата, които са високо ценени във Византия. Но там се пазят и образци на различни култури. В областта на светската литература се превѐждат най-стойностните произведения, които се съхраняват във византийските библиотеки. Благодарение на изкусните старобългарски преводи, освен точни – и красноречиви (благозвучни и красиви) славянските народи се запознават с най-доброто от античното литературно наследство много преди Западна Европа, а и на много по-достъпен и разбираем език.

Не на последно място из славянските земи на изток и запад се разпространяват и оригиналните собствени творби на българските автори: жития, похвални слова, исторически произведения, философски и публицистични произведения, литератур-

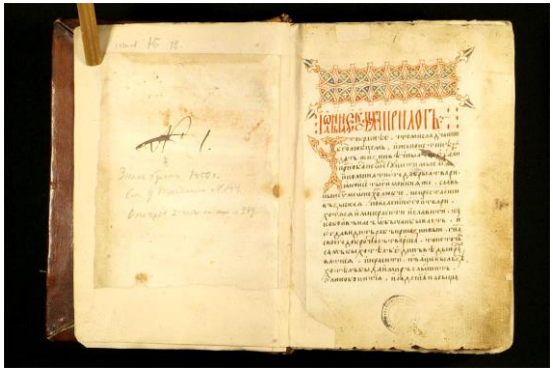
ни творби, богослужебни химни, някои от които – в мерена реч. Особено на изток, в руските земи, се пренася едно богато по обем, съдържание и жанр литературно наследство.

Неслучайно проследяваме този важен период и процеса на разпространение на Християнството на север от границите на Византия, като в никакъв случай не забравяме, че той е продиктуван от братолюбието на културните и мъдри богословски среди в самата християнска империя, както и от самия император Михаил III (842-867). Те са носители на святост и разум, на божественото желание да просветят целия свят, но не с меч и огън, а със словото на евангелското благовестие, и сред езическите племена да блесне и огрее светлината на спасителната Христова вяра…, да се спаси и последният и най-малък брат.

Страница от ръкописа на Томичов псалтир от 14 век

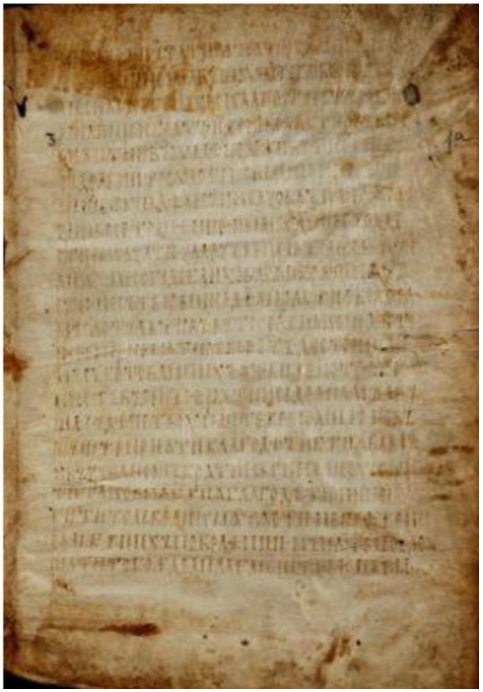
През чудния 9 век, Византийската традиция поема своя дълъг и труден път на север, но постига нечуван успех: превръща се във Византийско-славянска цивилизация. (За използването на този термин настоява проф. Рикардо Пикио, един от най-големите слависти на двайсети век.) А това невиждано до този момент преображение става в границите на Българската държава, която се явява мощен духовен генератор, въплътил в дела благите намерения на Византия. Тази метаморфоза извършва сам Бог чрез самоотвержените български светии, отдали живота и силите си за благото дело, но и с решителната държавна подкрепа на благоверните български царе св. цар Борис, цар Симеон, св. цар Петър – последователно – в Преслав, Плиска, Охрид и Търново.

Шестоднев на Йоан Екзарх

Радомирски псалтир, 13 в.,
Зографски манастир

Зографски лист, 10 в.,
Зографски манастир

Българска автокефална църква

Мисля, че тук е мястото да споменем нещо и за Българската Църква, защото многовековната и самостойна българска църковна традиция непременно ще сложи своя самобитен благодатен отпечатък върху образите на нашите духовници от средните векове, всред които просиява и светител Киприян Цамблак.

Българската Църква е най-старата всред славянските църкви.

През 870 г. Цариградският патриарх назначава архиепископ Йосиф и редица епархийски архиереи като представители на новосформираната Българската църква. Но това е само началото. За укрепването на Българската православна църква много спомага равноапостолната и просветна дейност на учениците на славянските първоучители светите братя Методий и Кирил, които идват в България в търсене на спасение от западните „приятели“ на славяните и получават у нас повече от радушен прием.[36]

След като първата славянска азбука – глаголицата, вече е създадена, отново в България учениците им създават Кирилицата. Част от историята на разпространението ѝ ние разгледахме, но напред ще посочим някои важни детайли за различ-

[36] ДОЦ. Д-Р ТАТЯНА БОНДАР; Д-Р АНДРЕЙ РОМАНОВ, Седемдесет години от възстановяването на Българската патриаршия, София, 2023. Бел. авт.

ните книжовни школи в Преслав, Плиска, Охрид и Търново, където през първия и втория златен век се твори блестяща литература на новоизградения литературен старобългарски език и новосъздадената писменост, превърнали се моментално в българо-славянски, заради тесните връзки на съжителство между българите и част от славяните на юг от Дунав.

В стария Несебър е имало около 50 църкви, а днес са известни 44

Созополски манастир „Св. Николай Чудотворец“ и храм „Св. св. Кирил и Методий“. В Сливенската Мала св. Гора има повече от 60 църкви и манастири, половината от които раннохристиянски и средновековни.

Междувременно България разширява своите граници и се превръща в могъща държава. Този факт, от една страна, и трайният мир с Византия – от друга, както и политическата и църковна близост между младата християнска държава и духовната майка – Византия, водят до признаване на автокефалията на Българската църква. Така, освен самостоятелността ѝ през 927 г., Цариградският патриарх Теофилакт, син на императора Роман Лакапин, официално признава и патриаршеското ѝ достойнство в лицето на Доростолския архиепископ Дамян (927-971), който става пръв български патриарх. По това време царува Симеоновият син, св. цар Петър (927-969).

По това време в България има около 30 епархии. Митрополитски катедри има в градове Бдин (Видин), Доростол, Пловдив, Средец, Охрид.[37]

При двувековното Византийско владичество над българските земи нашата църква губи патриаршеското си достойнство и е понижена в Архиепископия с център Охрид, но не губи самостойността си. Номинално българската независимост приключва след смъртта на цар Иван Владислав, син на Арон и племенник на Цар Самуил (1015-1018), с предаването на Охрид.

Византийският император Василий II, наречен Българоубиец се отправя „по стъпките на Самуил на юг“ към Гърция през Солун. Основава манастира „Свети Пророк Илия Парнаски“ и през Ливадия

[37] Прот. В. Цыпин, Царь Болгарии св. Петр и преп. Иоанн Рыльский. https://pravoslavie.ru/153261.html. Бел. авт.

пристига в Атина, за да се поклони на „Света Богородица Атинска“, откъдето отива в Пирея и начело на флота отплава за Константинопол. През „Златната порта“ влиза триумфално в Новия Рим, увенчан с лавров венец на великолепна колесница. По този начин, както отбелязват съвременниците на Василий II, империята от 400 години назад за пръв и последен път си връща Балканите с граница Дунавски лимес.[38]

Всички български земи са включени във византийската административна система, като в земите на юг от Дунав е създадена тема Паристрион (Парадунавион), а в централните територии на покорената българска държава се формира тема България. На Автокефалната българска архиепископия с център Охрид, са ѝ отнети епархиите в Тракия. Диоцезът ѝ се простира основно в тема България.

Възстановяването на Българската патриаршия става през епохата на Второто българско царство (1185 – 1396). Второто

Византийско владичество (1018 – 1185)

[38] Костис Паламас, Факелът на царя, слова за миналото (Κωστής Παλαμάς, Η φλογέρα του Βασιλιά, Λόγος έχτος). Бел. авт.

признаване на патриаршеското достойнство на главата на Българската църква става през 1234 г., когато на църковния събор в Лампсак (М. Азия), Константинополският (Цариградският) патриарх Герман, със съгласието на Йерусалимския, Антиохийския и Александрийския патриарси, тържествено провъзгласява архиепископ Йоаким I за Български патриарх.[39]

Епархии на Охридската Архиепископия към 1020 г. според грамотите на император Василий II Българоубиец за диоцеза и правата на Охридската Архиепископия, според карта на Д. Ризов от 1917 г.

[39] А. Ведерников, Восстановление Патриаршества в Болгарии. ЖМП, 1953 г., № 6. Бел. авт.

През този период българската църква има 15 патриарси. Последният от тях е, споменатият по-горе, св. патриарх Евтимий: дълбоко почитан от целия български народ като неповторим духовен водач, но и национален герой, подвижник и „велик художник словенския писмености“, ярък представител на Търновската книжовна школа, съученик на св. Киприян Цамблак и ученик на св. Теодосий Търновски. Св. патриарх Евтимий преживява политическата катастрофа на България и падането на Търново.

През пролетта на 1393 г. известният султан Баязид I събира войските си от Мала Азия, които през Хелеспонт се сливат със западно-европейската армия към анадолския корпус. Според К. Иречек този румелийски корпус е включвал и силите на някои християнски владетели – османски васали предимно от Северна Македония: Константин Драгаш, Стефан Лазаревич и Константин Балшич.[40]

Известно е, че Баязид поверил командването на похода срещу столицата Търново на сина си Сюлейман Челеби и му заповядал на всяка цена да превземе града.

След дълга обсада паднала портата на Царевец. Къщите и църквите пламнали, а по улиците потекли реки от кръв. Когато дошъл редът на патриарха св. Евтимий, ръцете на Сюлейман Челеби се вдървили и той изпуснал надвисналия над главата на светеца ятаган.

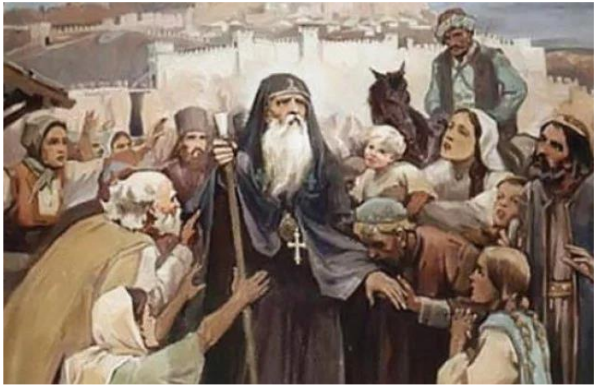
Духовният водач на българския народ не бил обезглавен, както искал поробите-

[40] Според житието на св. Иларион Мегленски. Бел. авт.

лят, и затова го осъдил на заточение до живот в Бачковския манастир. Тези земни страдания и преданото му служение на Божията нива му донасят венец на святост.

След превземането на българската столица от съюзническите войски, Търновската патриаршеска катедра е закрита, а всички епархии на Българската църква са погълнати насилствено от Цариград, без никаква мисъл за „филетизъм“ и „етнофилетизъм“. Напротив, тези термини за първи път се записват в осъдителните определения в края на Османското владичество във връзка с възстановяването на просиялата в древността българска църква, когато българският народ мечтае да възкреси загубеното за цели 500 години държавно достойнство, да придобие отново църковна и национална независимост.

С падането на Второто българско царство под Османска власт българският народ губи и своята държава, и своята независима църква. Самостоятелна остава само Охридската архиепископия, но през 1767 г. нейната независимост също е ликвидирана от фанариотите.

Св. Патриарх Евтимий. Падането на Търново.

В Русия

Разпространението на източното християнство през 9 в. ще продължи и на изток. Това е първата културно-езикова вълна, първото българско влияние върху източните славяни. Близо стотина години преди официалното покръстване в Киевското княжество на част от най-голямата славянска общност (988 г.), из необятната руска земя ще започне да се разпространява старобългарската книжнина. Величието на това дело ще се прояви по-късно, след няколко века, когато ще се окаже, че това взаимодействие е било от решаващо значение както за консолидирането на Руските земи, така и за мощното териториално разпространение на източното християнство.

Бързият исторически поглед над периода 9 – 15 в. ще предизвика интереса дори и на обикновения читател, защото той ще забележи как източното християнство, заедно с българската книжнина, следва едно особено странстване през пустинята на езическото славянство… Сякаш сам Бог върви пред неговите просветители, техните ученици и купищата ръчно преписани книги, както някога вървеше пред Богоизбрания народ!? Делото на просвещението си прокарва път из необятните езически земи, населени с най-разнообразни етноси и войнстващи племена, и книгите оцеляват по чудесен начин, навярно защото и те са всред избраните.

Драганов миней (13 в.)

Служебник, препис на св. Софроний Врачански

Още от времето на покръстването на руския народ в р. Днепър, при равноапостолния княз Владимир, в Киев[41] се доставят богослужебни и вероучителни книги предимно от България и малко от Гърция. Известно е, че синът на блажения княз Владимир, Ярослав (1016-1054), открил

[41] Киев е най-старият християнски център на източните славяни – русите. До 13 в. около Киев се оформили още 15 големи епархии. В Переяслав и Чернигов – общо осем, в Смоленск – пет, в Новгород – 20 и пр. До началото на 14 в. освен Киевската, статут на водещи митрополии придобили и Новгородската и Московската. Според П. Малицки, Руската Православна Църква до XV в. била под юрисдикцията на Цариградската, но особено към края, тази зависимост била по-скоро номинална, отколкото реална. Още през 13 в. Киевският митрополит свиквал събори, поставял епископи и осъждал, което говори за самостоятелната му власт.
След падането на Цариград под османска власт (1453 г.) Киевският, Московски и на цяла Русия, митрополит св. Йона (1448-1461) получава пълна самостоятелност и се нарежда първи по ред след Йерусалимската Патриаршия (П. Малицки, История на християнската църква, София, 1932 г., 83). По това време Руската църква вече се разделя на две митрополии – Киевска и Московска, а в периодите, когато съществува Литовското княжество, патриархът се назовава и Литовски. Киево-Литовските отношения са сложни и превратни и често внасят объркване в официалните датировки на множество събития. В исторически план трябва да се има предвид, че в този период повечето споменати известни градове-центрове са отделни княжества, които дори често воюват едно с друго, а прибалтийските непрекъснато са под папско влияние. Набезите на кръстоносци също не са рядкост. Всъщност цялата титла на руския митрополит, а по-късно – патриарх, е Киевски, Литовски, Московски и на цяла Русия. Така се титулува и св. Киприян Цамблак, заемал официално патриаршеския престол 17 години, както се споменава и в текста, от 1390 до блажената си кончина в 1406 г. Бел. авт.

при църквата „Св. София“ в гр. Киев библиотека, където те се съхранявали. Но тъкмо когато православието се развивало, тамошната Волжка България и утвърдените руски княжества[42] са премазани от татарите. Почти всички духовни средища са опожарени.[43]

Именно тогава Дунавска България е отново в духовен разцвет, който се изразява най-вече в книжовно отношение. Както споменахме, възраства преводаческата и писмена дейност в новите центрове, наследници на школите от времето на българските царе-светци Борис и Петър, равноапостолните Методий и Кирил, както и техните ученици. Сега святото им дело се продължава от строгите аскети на духа, за които стана дума в началото, и към имената на които често ще се връщаме: последователите и учениците на св. Григорий Синаит, представителите на Търновската книжовна школа.

По Божията воля, България спира татарския устрем към Европа и изпраща нова и вдъхновена книжнина на отхвърлилите монголското иго руски княжества. Тя е още по-съвършена и разбираема и с нея благодатната светлина на християнската вяра озарява още по-силно и по-надалеч необятната руска земя.

[42] Рязанско княжество, Владимирско-Суздалско княжество, Киевско княжество, Галичко-Волинско княжество, Смоленско княжество, Новгородска република, Туровско-Пинско кня́жество, Ростовско княжество, Ярославско княжество, Угличко княжество, Переяславско княжество, Черниговско княжество, Козелско княжество, Рилско княжество и др. Бел. авт.

[43] Д-р Петър Куцаров, Божидар Попов, 2005. Бел. авт.

За този божествен исторически промисъл става въпрос. Настъпващият черен облак на Османските турки няма да погуби безценната християнска книжнина, излязла от тайните български скрибтории, изпод трепересщите ръце и ослепяващите очи на хилядите бързописци… Спасителният кораб на Православието няма да потъне, макар че през проливите към Европа се задава страшна буря.

Османското нашествие

Не се увенчава с успех походът на полския крал Владислав III Ягело през 1444 г. Варна и Никопол, по думите на френския поет Йосташ Дешан[44], стават градове на *„рицарския позор“*. Западната кръстоносна армия, предвождана от унгар-

[44] Френски ренесансов поет (1346-1406 г.). Потвърждение за „автентичността“ на Западния Ренесанс е и едно стихотворение на поета. Публикуваме го, като предварително молим за извинение за богохулството: *„Теб моля, Господи, /спаси Главата ми от косопад. /Как без коса да съм щастлив, /Тебе моля, Господи, спаси. / Ужасно е да съм плешив / и да приличам на глупак./ Тебе моля, Господи,/ спаси Главата ми от косопад.“ Бел. авт.*

ския крал Сигизмунд (1387-1439), не успява в битката при Никопол през 1396 г.,

Напразно остава и упованието на Иван Срацимировите и Иван Шишмановите наследници – Константин и Фружин за освобождаване на България от османска власт с маджарската помощ. В 1404 г. е потушено последното крупно антиосманско въстание, в чийто крах угасва и последната искра надежда[45].

Кръстоносните походи, съглашателствата и коалициите между Изтока и Запада продължават няколко века…! Проследявайки тези срамни дела, извършени от западните „християни“, човек не може да не съзре страшната им обреченост и безцелност. От друга страна, в историческите извори досега не е известен нито един случай на нетолерантност, при който православна армия от Балканите да се е отправяла след 11 век[46] на Запад, за да налага там с огън и меч ортодоксалната си доктрина на други народи, като разрушава и разграбва техните християнски храмове и манастири.[47]

Дали ще проявим политически нихилизъм и фатализъм, или трезво ще прозрем истината, ако се подадем на множеството паралели между онези времена и нашето съвремие? Модерната историография изследва изворите, привежда аргументи, старателно гледа под лупа стъпките на мно-

[45] „Въстанието но Константин и Фружин“, П. Петров, Известия на Института по история, кн. 9, София, 1960 г. Бел. авт.

[46] След отпадането на западното християнство, с център Рим в 1054 г. Бел. авт.

[47] Д. Лалчев, пак там. Бел. авт.

зина източни и западни монарси, феодални владетели, патриарси, князе, папи и пълководци от онова време. Анализира политическите отношения, взира се в детайлите на самото военно дело, търси отговор, прави съпоставки и философски обобщения, ала не желае да прозре каква е била Божията воля за съдбата на държавите и народите; какъв е непостижимият промисъл на Създателя на вселената за тях, според мярата на тяхната духовно-нравствена праведност.[48]

Въз основа на горното, проф. Драгомир Лалчев задава и още един важен въпрос: как си обясняват балканските богослови отсъствието на Божията помощ за средновековните Балкани, защо все пак я няма Божията благосклонност в тези драматични и съдбоносни за балканските владетели моменти?

Отговор той намира в думите на византийския православен богослов, преводач, писател и държавник от 14 в. Димитрий Кидонис, изказани далеч по-рано, които определят гаснещия залез на 1366 г. като напълно логична и дори „*необходима политическа смърт на едно отдалечило се от Бога и от християнското благочестие общество като византийското*“!

Политическата или духовната смърт за Империята е по-страшна? Кое е по-лошо? Да се вдигне двуглавият орел от Византион или змията да го победи[49], което неизбежно е щяло да стане. Нима е било до-

[48] Д. Лалчев, цит. Съч. Бел. авт.

[49] Мозайката в двореца във Влахерна, която изобразява орелът, символ на православната духовна власт, омотан от змия. Бел. авт.

пустимо политическото оцеляване на Империята да бъде заплатено с нейната духовна смърт, като бъдат изтъргувани православните догмати и канони срещу латинска помощ от духовно западащия се Запад, схизматично разпънат между Авиньон и Рим.[50] Макар пролатинската, либерално настроена част от византийската балканска аристокрация, както и представители в лицето на униатите-рационалисти да желаят това, то не се случва.

Познати и често цитирани са думите на Лукас Нотарас:[51] *„По-добре в града да се види царстващата турска чалма, отколкото латинската тиара “.*

Подобен събитиен развой, насред черните времена на отстъпление и чума, съзира и другия голям изследовател на Византия, Стивън Рънсиман. „Тя бе обречена!“, казва той. Дори неговият западно оформен мироглед не му пречи да прозре, като през мъгла, спасителния Божий промисъл. „Единствената надежда за реорганизирането на Византийската църква и чрез нея на православните народи се криеше в приемането на турското робство, в което вече една голяма част от ромеите[52] бяха попаднали. „Само по този начин – казва той –

[50] По това време Запада е разделен и има двама папи – единият в Авиньон, а другият в Рим. Бел. авт.

[51] Последният велик дук, главнокомандващ имперската флота на Източната Римска империя, екзекутиран през юни 1453 г. Бел. авт.

[52] Въпреки че думата „ромеи“ дословно се превежда като римляни, авторът тук, пък и на други места, визира поданиците на Източната Римска империя, наречена по-късно Византия. Бел. авт.

беше възможно гръцката нация да се обнови, а след време, придобила нови сили, да отхвърли робството на неверниците и да възстанови отново империята.“ От позицията на тесен специалист и изследовател, той твърди, че мнозинството от ромеите не са съгласни да се предадат телом на османците, нито пък духом – на латинците. „Може би първото съдържаше повече мъдрост, ако изключваше второто.“[53]

И той е напълно прав. Балканските народи отхвърлиха робството с помощта на най-голямата християнска държава – Русия, и християнската империя възкръсна в лицето на всички свободни източноправославни държави. Както в Месианските времена, старият Израил се преобрази в нов, духовен Божий народ, обединяващ всички православни християни по света, така възкръсна и новата духовна Византия, събрала в наддържавните си граници всички православни народи. Но доколко ние днес осъзнаваме този факт и колко от нас отпадат от този естествен духовен съюз на православието чрез отстъпление или пък борби за власт и надмощие всред православните? Те дори и до днес не проумяват думите на Христос: „Не бой се, малко стадо! Понеже вашият Отец благоволи да ви даде царството.“[54] Както и другаде се казва: „… но който иска между вас да бъде големец, нека ви бъде слуга; и който иска между вас да бъде пръв, нека ви бъде раб,

[53] Ст. Ръсиман, Падането на Константинопол, София, 1971. Бел. авт.

[54] Лука 12:32. Бел. авт.

както Син Човеческий не дойде, за да Му служат, но да послужи“.[55]

В онези преломни времена, наситени с драматична динамика и напрежение, Светата гора Атонска се явява авторитет и пазител на православието. В съборите за осъждане на различните секти като ариани, несториани, манихеи, месалиани, павликяни, иконоборци, богомили и срещу латиномъдруващите (латинофори – гр.) варлаамити, Атон защитава не само отрицателното отношение на монашеското съсловие, но и на широките народни маси към, „латиняните“. И това е така, защото там са живи спомените за нашествието на франките, помни се бунтът срещу Лионската уния в 1274 г. и последвалата я жестока разправа с монасите от манастирите Ивирон, Ватопед и Зограф“[56].

Политическото робство е временно и покорена държава пак се възстановява, но потъпкана каноничност не се връща! Тя отлита във вечността, за да се яви на Страшния съд обвинител за сторените беззакония и апостасийни компромиси. Затова благочестивата част от византийския народ не е искал унията. Трезвият глас на Генадий Схоларий[57] предупреждава всич-

[55] Мат. 20:26-28. Бел. авт.

[56] Император Михаил Палеолог, за да укрепи империята, сключил уния с папата. Обявилите се против това били преследвани: двадесет и шест Зографски подвижници, изобличили и отхвърлили това отстъпление, били изгорени в една кула в двора на Зографския манастир. Бел. авт.

[57] Философ и теолог и първият вселенски патриарх на Константинопол (1454–1464) под турското владичество. През 1464 г. оставя катедрата си и отива в манастира „Свети Йоан Пред-

ки, че „напускането на истинската православна вяра е престъпно безумие“.[58]

За спасяването на Константинопол, не помагат нито парите и оръжието на Запада, нито Венецианският флот, нито усърдните молебени на византийци и латинци около столичните крепостни стени и в големите императорски храмове.[59] Тържествената меса на западни униати и източни апостати, отслужена на 12 декември 1452 г. в константинополския храм „Света София“ е кощунство и мерзост пред Бога.

Толкова столетия след случилото се ние вече спокойно, но и правдиво, можем да заключим, че Божията Премъдрост[60] тогава се е отдръпнала от царствения град. Тя не може да бди над смесеното сборище от всякакви безродни „християни“. Няма я тук небесната благодатна защита.

В злополучната 1453 г., над Влахернския дворец в Константинопол за последен път се развява византийският императорски флаг, на чийто златен фон блести гербът с двуглавия безсмъртен орел. Някога той е отворил началната страница на Византия за десет века и в навечерието на

теча“ близо до Сяр (североизточно от Солун), където пише книги и умира през 1473 г. Гробът му е в католикона на манастира. Бел. авт.

[58] „Падането на Константинопол“, Ст. Рънсиман, С, 1984 г. (превод от англ.). Бел. авт.

[59] „Византия и византийският свят“, П. Павлов и съавтори, София, 2011 г. Бел. авт.

[60] Всички древни храмове, носещи името „Св. София“, както и името на днешната ни столица, всъщност са именувани на „Божията премъдрост“; икона, която изобразява малкият Христос в храма. Раннохристиянската София – самата Божия Премъдрост. Бел. авт.

Второто пришествие пак той ще я затвори – но тя ще бъде последна страница за целия земен свят...[61]

Верни са думите на блажени Августин[62]: *„Светът загива, но ти не се страхувай, защото твоята младост ще се възроди, както при орлите“*. Те са изречени за Църквата и тяхната вечна пророческа истинност остава в сила и занапред. В дишането на тази средновековна метафора се вписва образът на дълголетната, сякаш безсмъртна, птица, станала символ на св. евангелист Йоан Богослов и на хилядолетната Византийска империя. Двуглавият орел е символ на царската доктрина, защото императорите от Палеологовата династия са имали за покровител св. апостол Йоан Богослов, а орелът е бил техен родов знак[63]. Като универсален символ на християнската монархия, двуглавият орел присъства и върху облеклото на българския цар Иван Александър, изобразен както върху миниатюрите на Лондонското евангелие, така и върху монети[64], в мозайките на старинни български храмове. Двете гла-

[61] Д. Лалчев, цит. съч. Бел. авт.

[62] Св. Августин мирно починал на 28 август, 430-та година на 76-годишна възраст. Той бил изтъкнат учител и „плодотворен писател на Църквата“, както бил наречен на Седмия вселенски събор. Бел. авт.

[63] „Предопределената съдба на Рим и сакралната топонимия“ З. Ждраков, С. 1993 г. Бел. авт.

[64] „Митологични изображения от българското Средновековие“, Л. Дончева-Петкова, С, 1996 г. Бел. авт.

ви на орела символизират дидархията[65] в управлението на християнската монархия.

Накрая идва време, когато тази власт ще бъде предадена на Светата Единосъщна, Животворяща и Неразделна Троица и до безкрая на вселената, ще настъпи вечната и непреходна небесна Монархия на безсмъртния Цар, Чиито неблагодарни, злобни и нечестиви чеда поругаха и разпнаха някога на кръста… но дотогава?

Нима царственият Константинопол не повтаря участта на древния Йерусалим? *„Ето, оставя се домът ви пуст*“ (Мат. 23:38). А провинция Египет през 642 г.?[66] През 15 век, духовно отдалечилият се от Божията правда Константинопол – перлата на Византия, е един обречен и богоизоставен град, саморазпънал се между ересите, латинския меч, турския ятаган и чумните епидемии, обърнал отчаян поглед за помощ към гаснещия залез, там където угасва духовно и самият „ренесансов“ Запад, за да се прероди по-късно в лицемерен ненаситен колонизатор, безбожен революционер, атеистичен псевдоучен и зъл тиранин, налагащ лицемерно нашир и надлъж новите си, собствените псевдоценности.

Византия, свалила флага с двуглавия орел, напуска водите на Босфора и като „кораб“ с множество пробойни, поема на север, за да търси пристанище на покаяние. Там, където по-рано било разцъфнало православието, приели духа и наставленията на последните източни патриарси, Ка-

[65] Каноничната двойна власт на монарха и патриарха, благословена от Бога – две глави на едно тяло. Бел. авт.

[66] Тогава Египет пада под арабска власт. Бел. авт.

лист I и Филотей Кокинос[67]. А пътят минава несъмнено през Парория, Търново и Кефалария[68]. По него вървят исихастите-анахорити, ученици и следовници на светите Григорий Палама, Григорий Синаит и патриарх Калист – българските духовници, сред които е и св. Киприян Цамблак.

Лондонско евангелие или Евангелие на Иван Александър. Един от най-ценните ръкописи на Британския музей. Изнесено (продадено) през 1973 г. от комунистическата власт.

[67] Православен духовник от 14 в., вселенски патриарх в Константинопол (1353-1355, 1364-1376). Замонашва се в Синайския манастир, а по-късно се мести на Света гора, първоначално във Ватопедския манастир, а след това във Великата Лавра, където става игумен.[6] Привърженик на исихазма и приятел на Григорий Палама. Бел. авт.

[68] Неоткритият и до днес последен скрипторий на исихастите след Търново. Бел. авт.

Исихазмът

В руслото на чистото православие, единният свят богослужебен език консолидирал руските княжества чрез мъдрите съвети на последните византийски патриарси и светителството на митрополит Киприян. Така освен императорските инсигнии и регалии на Византия Русия, съхранила непокътнати и безценните завети на апостолското християнство, за да стане през следващите векове бастион на православната вяра в Източна Европа. По този начин Руската църква се оказва наследница на византийския исихазъм, съхранила не само двуглавия императорски орел, но, което е по-важно, догматичната чистота на вселенското православие, запазено след 16 в. от ереси, реформаторство и униатство.[69] Навярно именно затова занапред ще се множат и изпитанията над руската земя, защото идва времето, когато най-трудната ни задача ще е да запазим вярата, но и сърцата и ръцете си чисти от грях и отстъпление.

Верни са думите на Георги Острогорски*: „Исихазмът не само владеел духовния живот, но е надживял и Византийското царство. Тази жизнеспособност се обяснява с това, че исихазмът извлича своите корени от най-старите християнски вяр-*

[69] „Второто южнославянско влияние в Русия – рецепция на исихазма“, Н. Василева, В. Търново 2005 г. Бел. авт.

вания и като че произтича от целокупния житейски опит на източната Църква“[70].

Светосолунският архиепископ Григорий Палама, за когото споменахме по-горе, допринася исихазмът да бъде официално признат и узаконен на Константинополския църковен събор през 1351 г. в присъствието на 28 митрополити и на двамата съимператори Йоан Кантакузин и Йоан V Палеолог. Съборът е проведен в двореца Влахерн под председателството на светителя патриарх Калист, който пръв полага подписа си под Съборния томос. Подписан и от другите църковни йерарси като основен документ, решенията му догматически утвърждават учението за Божествената нетварна светлина от Тавор[71].

В определен аспект исихазмът се явява естествено продължение на аскетическата и мистическа практика и теория (литерату-

[70] История на Византийската държава. Георгий Острогорски. С., 1996. Бел. авт.

[71] В утвърдените актове на Константинополския събор през 1351 г. се казва, че Таворската светлина е невеществена, защото носи в себе си благодатта на Св. Дух. *„В деня на Христовото Преображение, когато нетварната благодат Божия не е била още предадена на хората, тя просветлява тримата Христови ученици външно, посредством телесните им очи. Впоследствие, когато тази благодат е вече съединена с вярващите чрез тайнството на божествената евхаристия, тя обитава в техните тела и просветлява вътре в тях очите на душата. Така, в съгласие с мистичния опит на исихастите, Палама говори не за изменение на телесното зрение, а за подсилване на очите на душата от божествената благодат“* проф. Георгиос Мандзаридис. Бел. авт.

ра) от ранните светоотечески времена, чиито представители са св. Василий Велики, Дионисий Ареопагит, Ефрем Сирин, Исаак Сирин, Иларион Велики, Йоан Лествичник, Максим Изповедник, инок Филип – авторът на „Диоптра“, и се стигне до Симеон Нови Богослов. Исихазмът е положен на основата на духовното самовъзпитание и психологическата интроспекция, от която се ражда т.нар. *теорìя* – система на подвижничество при Григорий Синаит.[72] Но той е най-напред пълно съблюдаване на Христовия закон на любовта, претворен в личната праведност и абсолютното себеотречение. Самите исихасти, без въобще да се преувеличава, често претърпяват изповеднически подвизи като тези на св. отци на Църквата, какъвто е св. Йон Златоуст и др.

Духовната ерозия на еретизма, дошла от определени прослойки на Византия не пощадява и средновековното Българско царство. Разноликият еретизъм на богомилство, павликянско, несторианство, манихейство, адамитство и др. му нанася отвътре тежки рани. И макар че всички те са осъдени от антиеретическия събор в Търново, около 1359 г., организиран по заповед на цар Иван Александър, в обществото са налице разделение и противопоставяне. Заслугата за възпиране на ересите, в условията на временно стабилизиране на държавата и духовното оздравяване на народа, принадлежи на забележителния апологет за чистотата на православната вяра – св. Теодосий Търновски. Но това не е достатъчно.

[72] В. Мошин, цит. съч. Бел. авт.

Налице са стопанско-икономическата рецесия, разнопосочен феодален сепаратизъм, провокиран от острото противопоставяне между униати и антиуниати, нахлуващи още от 13 в. латини, серията от непрекъснати войни с маджарите католици; подклаждане на социални вълнения в столицата Търново и из други части на страната и извън нея; ширеща се анархия и несигурност, подриващи устоите на държавата, църквата и дори семейството. Чумната епидемия, подобно на земетресението от 1354 г., са само ускорител на разложителните процеси в средновековното българско общество.

Ето че заедно с Византия през 14 в. залязват политически и балканските християнски народи, но именно тогава, според неведомите Господни правдини, истински разцвет търпи учението на исихазма, което е доразвито и пренесено от Византия в България от св. Григорий Синаит и продължено от неговия най-близък ученик и последовател – българският монах преп. Теодосий Търновски.[73] Този забележителен книжовник се проявява и като поборник за чистотата на Православието и пламенен защитник на вярата от различните ереси, ширили се по това време из България и съседните балкански държави.

От тази историческа драма има изход, и той е именно в духовното преобразяване. В исихазма е подвигът на тази метаморфоза. Той е свързан с отшелническото безмълвие, чрез което се постига духовно благодатно състояние на единение с бо-

[73] По това време името Теодосий носи и Търновският патриарх Теодосий II Търновски. Някои ги бъркат. Бел. авт.

жествената светлина, озарила някога Спасителя на Таворската планина.

Според задълбоченото изследване на проф. Д. Лалчев, св. Григорий Синаит се свързва с цяла школа от последователи в балканските страни, просияли в подвижничество, както в Странджа планина, така и на Света гора Атонска, откъдето духовният отзвук отеква в скалните обители на Понтийските планини на Трапезунт, в земите на североизточна Мала Азия, при манастирите Метеора в Тесалия на преп. Атанасий Метеорит, в несебърските скриптории и в Епикерниевото манастирско съзвездие на Сливенска Света гора.

Това облагородяващо духовно влияние постоянно присъства в центровете на Евтимиевата (Търновската) книжовна школа при столицата Търновград, в Ивановските и Шуменските скални обители. То обогатява с безценни ръкописи манастирските библиотеки в Карпатите, Влахия, Трансилвания и Молдавия: Сихастрия, Агапия, Пятра Нямц, Секу, Варатек, Ворона, Слатгюара, Яломица, и Тисмана, които изследователят е посещавал лично.

Учението намира благодатен прием и в сръбските манастири при Раваниуа и Горняк, където Ромил Видински (Бдински) и Григорий Доброписец оставят цяла плеяда от последователи на исихазма. Особено силно се е чувствало благодатното влияние на исихазма сред българските монаси на Втората българска държава под щедрото дарителство и личното покровителство на цар Иван Александър и Цар Иван Шишман, а най-големият разцвет е през 15-16 в. век, когато то намира благодатен

прием в многобройните манастирски центрове на Киевска Русия.

Твърде интересно е как преминава това благотворно влияние. Това става чрез самия богослужебен език[74], божественото българо-славянско слово, извиращо от самия купел на православната вяра.

[74] Днес това е Църковно-славянският език. Той извира от многохилядната християнска книжнина, но след падането на Балканите под Османска власт, претърпява лека руска редакция. Бел. авт.

Езикът

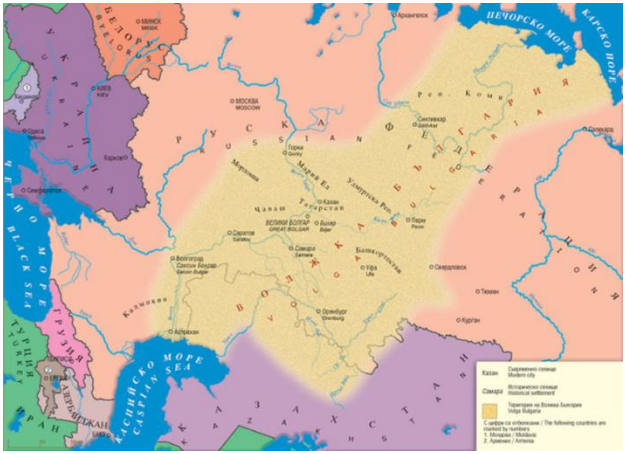
Говоримият език на руските княжества се е развивал през вековете не само вътре в себе си. Навярно българският език е бил съвсем разбираем, особено в тези области, където се простират Велика и Волжка България. В конкретния случай чрез взаимодействието със съседна Дунавска България, Русия приема част от новата българска култура, а именно разливащата се като море християнска вяра. Тя е вълнà, чиято сила оставя белег в целия бит на руския народ: в архитектурата, в практическото богословие на благочестието и пр. Най-забележимо и основополагащо е влиянието в книжовното дело и като цяло в литературата. Според лингвистите има две основни

вълни на влияние на българската писмена традиция върху руския език.[75] Те ги наричат „първото и второто южнославянско влияние“.

Карта на Велика България (632-668)

[75] Юлия Агеева, Култура, 2021, https://bg.rbth.com. Бел. авт.

Карта на Волжка България (7 – 13 в.)

Впрочем крайно време е да признаем, че заместването на определението „българско“ със „южнославянско“ не е в полза на историческата истина. На юг е българската държава, а делото на светите братя

Кирил и Методий се развива и дава завидни духовни плодове на българска земя под безкомпромисната опека на българските царе св. цар Борис-Михаил[76], Цар Симеон I и св. цар Петър. Такава е Божията воля.

След приемането на християнството в Русия, в края на 10 век, се употребяват два езика – руски и старобългарски. Вторият е по-трудно разбираем всред народа, затова се налага една лека руска редакция, която води до оформянето на днешния църковнославянски език. Оттогава до днес той остава непроменен. Руските наречия са необходими за всекидневието, вторият език, езикът на Църквата, макар да не се използва при всекидневното общуване, обогатява и издига нивото на народния език. Той, с течение на времето, става език на културата. Чрез него активно се развива духовната литература, чиято основополагаща книжнина е внесена предимно от България и малко от Гърция. Естествено гръцките книги са преведени отново на официалния църковен език.

През 10-11 век, под влиянието на българската писменост, в Русия се извършва значително разширяване на речника на руския език. Преди всичко това се забелязва в нравствено-социалната сфера и етиката, но най-много са думите, свързани с религията, богословието и църковните обреди. Не на последно място, през българския, в руския език навлиза необятния гръцки речник на думите, които днес наричаме „научна терминология“. За бързото им разпространение, преди наличието на западни заместващи думи, и днешната им

[76] Приел при св. кръщение (864 г.) името на своя кръстник император Михаил III. Бел. авт.

обща употреба в целия научен свят, оказват своето решаващо значение най-вече българските книжовни школи. Руският език се обогатява с нови думи – синоними на вече съществуващите, като „чело – лоб“, „истина – правда“, „питать – кормить“ и др.[77] Влизат и гръцки думи, като „ангел“, „философия“, „трагедия“ и др. Затвърждават се за вечни векове самобитните българо-славянски имена на много празници и църковни термини, различни от гръцките, но носещи в себе си дълбок християнски смисъл, като „Възкресение“ и „Крещение“, на гръцки звучащи по съвсем различен начин… Както и „Богоявление“, „Откровение“ и мн. др. – точен превод от гръцки. Поради чисто лингвистични причини и процеси руският език се сдобива с големи и нови възможности за словообразуване.

Второто южнославянско влияние датира от 13-14 век и е тясно свързано с обстойно описаните по-горе събития на Балканите и издигането на Русия като нов бастион на чистото православие. Особено след падането на Константинопол, в Русия започват процеси на обединение. Московското княжество укрепва и през 1480 г. татаро-монголското иго е окончателно свалено.

Разпространената навсякъде, вече официална православна вяра, огрaмотяването на народа, както и целият културно-духовен подем, вследствие именно на тази силна втора българска книжовна вълна, както и делото на нейните носители, самите свети личности исихасти-анахорити,

[77] Цит. Съчинение. Бел. авт.

оказват особено значение. На фона на залязващата десетвековна Империя, зверски погазена от Османските орди – от една страна, и морално разлагащият се Запад – от друга, Русия изгрява като една нова звезда на небосклона на православието, като една нова християнска империя, като своеобразен Трети Рим.

Книжовните школи

Първата столица на Дунавска България е Плиска (681-893). Най-ранните забележителности са от времето на кановете Крум и Омуртаг. Но освен тях там се намира и най-големият по онова време християнски храм на Балканите. Това е „Голямата базилика“. Огромната трикорабна църква, дълга 100 м. и широка 30 м. е обградена с множество манастирски сгради. Именно тук, в 886 г., българите са покръстени в християнската вяра чрез кръщението на св. княз Борис I – Михаил. Това е градът, където той приема създателите на българо-славянската писменост, учениците на светите братя Кирил и Методий.

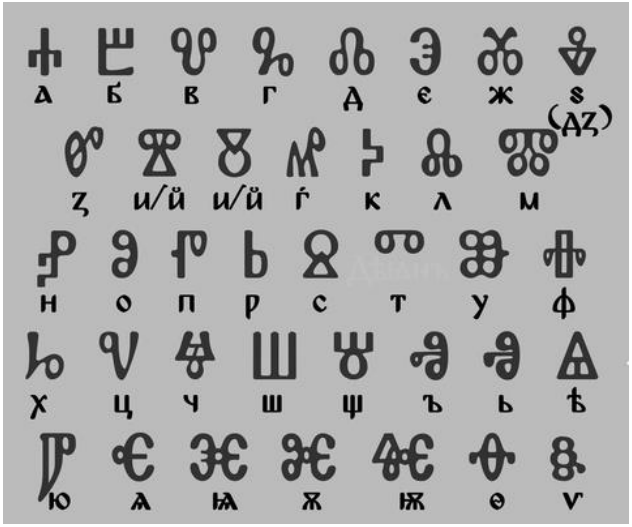

Плиска

Глаголическото писмо до съвършенство следва фонетиката на старобългарския говор. Освен знаци от по-стари азбуки, св. Константин-Кирил Философ кодира в буквите и трите основни християнски символи: кръст – символ на спасението, на победата над греха и над смъртта; кръг – знак на божественост и завършеност, на безначалното и безкрайно съвършенство; триъгълник – символ на старозаветната Троица, на трите лица на Бога… Първата буква на глаголицата наподобява кръст – в знак на това, че тази азбука е християнска, че се създава в името на Бога за Божия слава.

Башчанската плоча (11 в.), един от най-старите запазени глаголически текстове.

Глаголицата и Кирилицата

В Плиска царуват седем български царе: кан Аспарух, кан Тервел, кан Крум, кан Омуртаг, кан Маламир, кан Пресиян и св. цар Борис I – Михаил.

Велики Преслав (893-971 г.) е втората столица на Дунавска България. Цар Симеон I (син на св. цар Борис) премества столицата от Плиска във Велики Преслав, разположен на 30 км. Той го превръща в един от най-красивите и величествени градове на цяла Югоизточна Европа. Именно тази епоха от историята на първото българско царство е наречена „Златен век“. Във Велики Преслав и до днес се съхранени едни от най-значимите паметници на Плисковско-Преславската култура.

При едно от посещенията в Рим, след като приема монашество, св. Константин-Кирил философ се разболява и умира. Не след дълго неговият брат св. Методий среща враждебното отношение на немско-

то духовенство, като постоянно бива гонен и оклеветяван. Към края на дните си той за кратко се установява в Панония, „до дунавските земи“, където успява да преведе „от гръцки език на славянски всичките [библейски] книги в пълнота, с изключение на Макавеите, в продължение на шест месеца, започвайки от месец март до двадесет и шестия ден на месец октомври […] преведе и Номоканона, сиреч църковните правила, и Отеческите книги.“.[78] Равноапостолният Методий се упокоява като архиепископ на Панония и Моравия.

Неговите ученици, „от които най-избрани и първи са Горазд, Климент, Наум, Ангеларий и Сава“[79] са принудени да бягат, отново гонени от западното духовенство. „А Христовите изповедници, научени от Господа, когато ги гонят от този град, да бягат в друг, се надяваха да намерят покой в България – нали свети Климент беше от български произход както и свети Наум…“[80] В България, която вече била приела официално християнството, те намират топъл прием в лицето св. цар Борис-Михаил.

Някои и до днес недоумяват защо така спонтанно и, на пръв поглед, безпричинно, българските царе оставят старата Плиска и въздигат в столица едно старо военно ук-

[78] Св. Климент Охридски, Пространно житие на архиепископ Методий. Бел. авт.

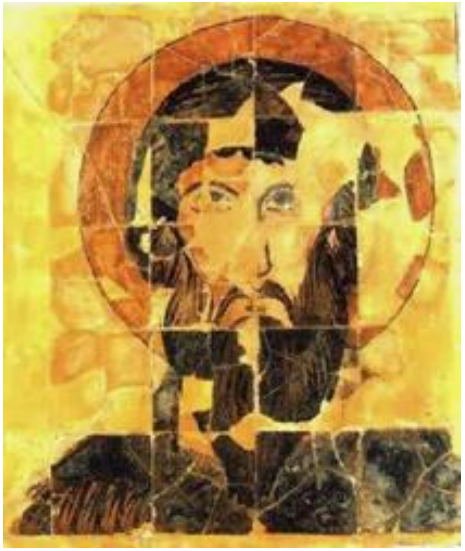
[79] Житие на свети равноапостолни Климент Охридски, Просветител български, чудотворец, по св. Теофилакт Охридски. Бел. авт.

[80] Цит. съч. бел. авт.

репление, каквото представлявал Преслав преди това, и то само на трийсет километра. Причината за това било езическото минало на старата столица. Тук на ново те изградили величави крепости и църкви, чието предназначение било свързано най-вече с нуждите на светите учители – блажените ученици на Св. св. Кирил и Методий.

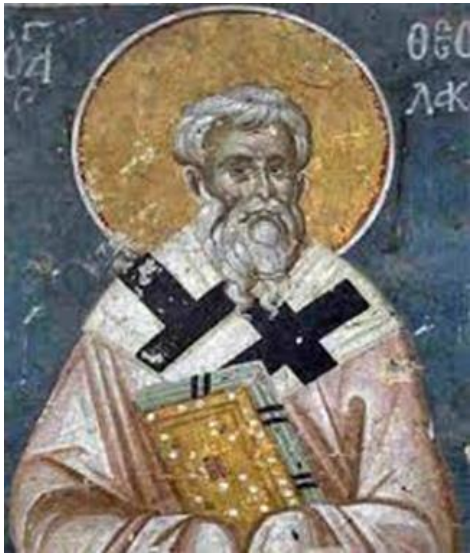
Тук е построен и известният Пантлейнски манастир „Св. Пантелеймон“. В него освен скриптории е имало керамични и стъкларски работилници, в които са създадени уникалните образци на църковното изкуство на преславската школа.

Тук са живели и творили учениците на свв. братя Кирил и Методий, св. Климент и св. Наум Преславо-Охридски. Тук умира през 907 г. като монах св. княз Борис Покръстител.

Св. ***Теодор Стратилат, керамична икона от 10 век, Пантлейнски манастир, Преслав***

От всички ученици най-известно е името на св. Климент Преславско-Охридски.

Св. Теофилакт Охридски

„Освен това великият Методий тогава непрекъснато дарявал с благодеянията на словото си и българския княз Борис, който живял през времето на византийския император Михаил и когото по-рано бил направил свое духовно чадо и бил привлякъл чрез прекрасния си във всичко език.“[81]

„Този велик наш отец и български светилник (св. Климент) по род бе от европейските мизи, които мнозина наричат българи“[82]

---

[81] Теофилакт български, Пространно житие на Климент Охридски, http://macedonia.kroraina.com/bugarash/ko/teofilakt1.html#IV. Бел. авт.

[82] „Охридската легенда“ или Краткото житие на св. Климент от Охридския архиепископ Димитър Хоматиан, който сам се нарича „архипастир на българите“, Й. Иванов. „Български старини из

По обективни причини ще продължим с още няколко цитати от официални, общопризнати и достоверни исторически извори.

В Пространното житие на св. Климент, написано от Охридския архиепископ Теофилакт[83], се казва, че Климент, Наум и Ангеларий „закопнели за България и се надявали, че България ще им даде покой“. От Плиска и Преслав, именно българският цар изпраща св. Климент да учителства в третата част на България – Кутмичевица[84], където той обучава 3500 българи.

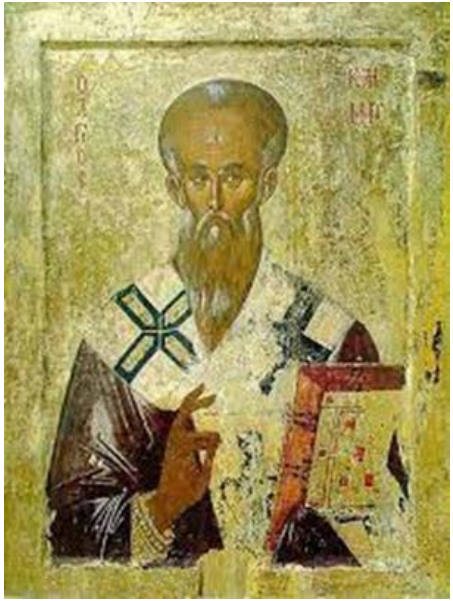
На събора в Преслав (893 г.) Климент бил избран за „пръв епископ на българския език“. Като бил издигнат за епископ в Струмица, според ватиканския гръцки кодекс 2492. От 906 до 916 г. той е изпратен за епископ в град Белград или Вèлица, сега Берат в Албания. И досега в папския годишник е отбелязана епископията Бела

Македония“, С., 1931, стр. 316 на гръцки и старобългарски. Бел. авт.

[83] Канонизиран за светец, по народност грък, от остров Евбея, български Охридски архиепископ по времето на Византийското владичество. Известен православен писател. Негови тълкувания на новозаветни книги се ползват и до днес, както на изток, така и на запад. Бел. авт.

[84] Старо българско име на част от географската област Македония. Познати са и други наименования: „Долната земя“ или „Долна Мизия“ и т.н. Това е официалното название на областта между южно-албанското адриатическо крайбрежие и река Вардар. Областта е обхващала Охридското, Преспанските езера, както и Костурското езеро, където се е намирал старият български гр. Костур. Бел. авт.

(Вѐлица, Вѐлички еп.) в провинция Западна България.

Св. Климент Охридски

Теофилакт нарича св. Климент „новият апостол Павел на новите коринтяни – българите“, а друг песнописец от 14 в. го нарича „тринадесети апостол на България“.

Както заключава големият изследовател на Климентовото дело, Трендафил Кръстанов, „тези исторически извори от миналото потвърждават, че св. Климент никога не е бил Охридски епископ, нито архиепископ; че той е по род от европейските мизи, или българи[85]; че е копнеел да

[85] По това време Солунската част била населена предимно с християнизирани българи, които често били наричани славяни. Така се изразява и св. Теофилакт за свв. Кирил и Методий: „Понеже славянският или българският народ не разбирал писанията, изложени на гръцки език, светците (Кирил и Методий) смятали това за най-голяма загуба и намирали основание за своята безутеш-

се върне в България; че българските владетели св. Борис-Михаил и Симеон го пращат в третата част на България, Кутмичевица като учител, епископ Струмишки и Вѐлички; че той построява манастири в местата за покой, подарени му от българския св. княз Борис Покръстител в Главиница и Охрид, а след смъртта му неговите мощи (положени в Охрид) вършат чудеса, затова е наречен Охридски чудотворец. [86]

Велики хора на перото са работили в Плиско-Преславската книжовна школа, св. Климент, св. Наум Охридски, еп. Константин Преславски, Черноризец Храбър, Йоан Екзарх, Презвитер Козма и много др.

Българските владетели, които царуват в Преслав са: цар Симеон Велики (893-927), св. цар Петър I (927-970) и цар Самуил (991-1014).

Стигнахме и до столицата Охрид (996-1018) – четвъртата столица на България. Защо четвърта? Защото цар Самуил първоначално се преселва в Преспа[87], а през

на скръб в това, че светилникът на писанията не се пали в тъмната страна (2 Петр. 1, 19) на българите. Те тъгували, страдали и се отказвали от живота“. Бел. авт.

[86] Ст.н.с. Трендафил Кръстанов, Църковен вестник, брой 22 от 2002 г. Бел. авт.

[87] През 1969 г. солунският археолог Н. Мацопулос разкрил няколко погребения в църквата „Св. Ахил“, намираща се на едноименния остров в Малкото Преспанско езеро. По време на разкопките от единия гроб бил изваден скелет на възрастен мъж. Човекът бил облечен в позлатена ризница, а под нея – в бродирана със злато дреха, по която преобладавали фигурите на папагали. От византийските хроники е известно, че папагалът бил родов символ на Самуил. Налице са още

996 г. премества столицата в Охрид и той е престолен град на България до началото на Византийското владичество (1018). Там се помещава и българската Патриаршия. Както казва Ралица Базайтова, „Охрид и него-

доказателства, че именно това е гробът на цар Самуил.
Интересен е фактът, че той изпитвал огромно преклонение пред личността на Св. Ахил. Мощите на светеца се пазели в крепостта Лариса (бълг. Лерин, дн. Флорина). При обсадата ѝ, когато крепостта паднала, царят получил светите мощи. Специално за тях построил величествена базилика в столицата Преспа (на остров Св. Ахил, в Малкото Преспанско езеро) и ги положил в нея. Според съвременни източници днес гробницата му не се поддържа, а надписът „Цар на българите“ е изтрит. Базиликата „Св. Ахил“ е една от най-внушителните сгради, запазени от Първата българска държава. Построена е в периода 986 – 1002 година и има обща площ от 968 м². свещ. Л. Лазаров, в. Искри, бр. 42, 2022. Бел. авт.

вите храмове – българският диамант в короната на средновековната общобалканска култура“.

Базиликата „Св. Ахил" в Преспа

Диамант, който се „шлифова“ от четирима български царе в продължение на 250

години преди Византийското владичество и още толкова – след него.

Множеството църкви и манастири в Охрид, тяхната архитектура и украса ясно показват развитието на изкуството в този най-голям български културен център. Културното наследство от времето на Златния български век е неделимо от паметниците в останалите наши земи. Те представляват един културно-архитектурен ансамбъл. „Това, което е загубено в Плиска, Преслав и другите източни български краища, може да се открие в Охрид. Паметниците в този голям център на българския народностен дух са органична част на културата, създавана тук и в Преславската школа, която, след разгрома на първите ни две столици от руси и византийци, продължава да живее в опазените западни предели на българското царство.“[88] Църквите и манастирите в Охрид и цялата околност са поръчвани за духовните нужди на българите, обитаващи тези земи. Съграждани са според техните естетически виждания и умения, а навсякъде по тях се откриват българските букви.

Охрид

[88] Цитираното съч. Бел. авт.

През този период в Охрид са построени много църкви и манастири. Най-известните ще изброим по-долу.

За манастира „Св. Пантелеймон“ от 9 в. историята гласи, че цар Борис подарил на Климент три болярски къщи в областта. Със средства на българската държава на хълма Плаошник, Климент изградил манастира „Св. Пантелеймон“, в който, преди да бъде въздигнат в епископски сан, обучил до 893 година около три хиляди и петстотин свещеници.[89] След това в школата учителствал неговият брат св. Наум.

Името на светец покровител не било избрано случайно. Самата школа била приемник на Преславската, затова и манастирът носи същото име както Пантлейнския – „Св. Пантелеймон“.

Манастир „Св. Пантелеймон и Климент“ в Охрид

След Плиска и Преслав, именно в Охрид книжовното дело се развива най-

[89] Проф. Б. Димитров, „Християнството в българските земи. Български манастири", Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, София, 2001 г. Бел. авт.

мощно. Стъпвайки на пътя Виа Игнация, Охридската книжовна школа като с меч, завинаги разсича двуезичието на Рим и Византия, подкрепяно от ретроградни, жадни за власт люде и от двете части на Империята. Неслучайно градът остава културен и духовен център дори и през тъмните векове на робството, чак до 1767 г., когато, погълната от Константинопол, Охридската архиепископия угасва като самостоятелен духовен център на българите. Остават да светят само хилядолетните обиталища на нашите светии из чутовния Балкан и Рила планина. А в последния век от робството всички свободолюбиви движения, културни и църковни дела и техните носители – достойни и видни български личности, произлизат отново от Вардарско и Беломорието.

През вековете България и българските земи често са обект на злобни и завистливи завоевателни походи и амбиции, както на далечни племена, така и на културни европейски народи. Често без политическа и държавна свобода, често под робство и гнет, нашата държава в продължение на хиляди години никога не сменя името си. И въпреки месианската си съдба, а може би точно заради нея и заради неведомите друмища Господни, преди повече от хиляда години българският език се утвърждава като трети официален език в Европа след гръцкия и латинския;[90] факт, който малцина днес осъзнават (а други, под сръбски и новомакедонски диктат, не желаят да приемат) като достоен повод за гордост, но и като голяма отговорност към същия този

[90] Старобългарска литература, А. Ангушева-Тиханова, София, 1999. Бел. авт.

език, към свещените ни букви и към истината.

През 14 век България преживява второ културно възраждане. По това време патриарх Евтимий Търновски основава Търновската книжовна школа. Фокусирайки се върху развитата византийска литература, тя създава свои произведения от агиографския жанр (жития на светците, панегирици). Текстовете са изградени по определена схема (канон) и са изобилно украсени със „словесен орнамент“ – комбинация от съзвучни думи, синоними, сравнения и епитети.

Така стигаме до Търновград (Търново), първа и единствена столица на второто българско царство (1187-1393), петата столица на България.

Градът е място на една от владетелските резиденции още през 9-10 век. По времето на византийското владичество ролята на града, а именно „Трапезица“ свидетелства за наличието на военен гарнизон.

Велико Търново

В периода 12-14 в. Търново е многолюден град на боляри с десетки хиляди души население, с развито градско общество и обществен живот, с вътрешна и международна търговия.

Османското завоевание, описано погоре, унищожава града и цвета на българската столица[91], в превземането на която стои образът на един евреин от еврейския квартал на града.[92]

Според съвременници през Средновековието Търново е бил новият Йерусалим, Рим и Константинопол, и то взети заедно.[93] В духовните представи на българите Търново остава вечната столица на България, а св. патриарх Евтимий – нейният вечен цар, който при падането на града не го напуснал, както направил това Иван Шишман. По-късно един друг велик поет, Иван Вазов, ще напише: „Евтимий, на Търново в дните ужасни последний бранител и последний цар!“

Понякога времето заличава паметта! Ние за нищо на света не трябва да забравяме и за предишните столици на Бълга-

[91] Избитите боляри са канонизирани от св. патриарх Евтимий като св. 110 Търновски мъченици. Бел. авт.

[92] „ – аз портата таз нощ отключих и Царевец в твойта е власт“
Вж. стихотворението „Жидов гроб“ на Ив. Вазов. Бел. авт.

[93] Герхард Подскалски: Богословска литература на Средновековието в България и Сърбия 815-1459, Мюнхен, Бек, 2000 г. (Gerhard Podskalsky: Theologische Literatur des Mittelalters in Bulgarien und Serbien 815 – 1459, Munchen, Beck, 2000). Бел. авт.

рия, защото тяхната роля в историята на славяните е огромна и незаличима. Също така, ако ние забравяме славните си история и личности, те мигом ще бъдат припознати и откадени от нашите съседни братски държави.

В Търново царуват четири владетелски династии: Асеневци, Шишмановци, Тертеровци и Смилец.

За Търновските светила Евтимий и Киприян, пастири с равноапостолско достойнство, Григорий Цамблак пише: „А нашият пастир, гледайки кротко, движейки тихо устни и със свирката на духа призовавайки стадото, събираше го наедно и тъй го правеше неразлъчно, като дори хромите носеше на раменете, за да не изостанат. Защото според навика, който имаха, овцете тичаха след оня сладък глас на пастира, а чуждия отбягваха. И така, като стъпваше пред тях с радостни нозе, водеше ги към полята на апостолите и пророците. И обръщайки се често и виждайки тяхното благочиние – как вървят, как спазват реда, как се угояват, – радваше се, защото ще получи не само пълно възнаграждение от Господаря на стадото, но и много почести. А когато настъпеше зной от слънчевия пек и стадото имаше голяма нужда от прохлада, той го извеждаше на върха на евангелските планини и му даваше пълна свобода и след това го изпращаше оттам на небесата. […]

Множество хора – не само от български род, които той имаше за свои по апостолски жребий, но и от всички страни – на север до океана и на запад до Илирик – биваха привличани отдалече от добродетелта на този мъж; и само като го видеха, смятаха това за голяма придобивка, а пък щом се удостояваха, и със словото му, считаха това за явно спасение. Като разбра тяхното усърдие, Христовият подражател ги призоваваше при себе си и ги напояваше до насита с питието на благочестието; и така, прочее, той на тях стана учител по благочестие, а те – на своите отечества. Защото кой народ, сроден с българския по реч, не прие неговите писания, неговите учения, труда и потта на този, който вместо с нозе да разнася евангелската проповед, си служеше с ръка, и вместо с апостолски мрежи – с перо, и така извличаше от дълбочината на невежеството спасяемите.“[94]

България при Иван II Асен (1230 г.)

[94] Григорий Цамблак, Похвално слово за св. Евтимий. Бел. авт.

Св. Михаил Българин и св. Киприян Българин

Йоакимовият летопис[95], според който Киевският княз Владимир се обърнал към Константинополския император и патриарха, да му изпратят „митрополит Михаил, мъж изключително учен и богобоязлив, същински българин“ свидетелства, че първият духовен глава на Руската църква и първите руски епископи са българи по народност.

Най-вероятно Михаил Българин[96] е бил авторитетен архиерей от източните

[95] Йоакимов летопис (17 век), предава сведения за много незапазени писмени извори: На едно място се казва: „Владимир потегли на поход срещу българите и като ги победи, сключи мир и се покръсти заедно със синовете си, а и цялата Руска земя покръсти. А пък българският цар Симеон му изпрати много учени духовници и книги. И изпрати Владимир пратеничество в Цариград при императора и патриарха, молейки за митрополит. Те много се зарадваха и му изпратиха за митрополит Михаил, много учен и богобоязлив мъж, истински българин, а с него четирима епископи и много свещеници, дякони и псалтове от славяните (българите). А пък митрополитът по съвета на Владимир постави епископи в градовете Ростов, Новгород, Владимир и Белгород“. Бел. авт.

[96] Според църковното предание св. Михаил Българин бил самоотвержен проповедник и достоен духовен пастир на новопокръстените руси. Той се упокоил около 992 г. Единадесет години по-късно гробът му бил разкопан, а нетленните му свети мощи били пренесени в „Десетинната църква" на Киевско-Печорската лавра. По-късно, през 1730 г. били отново пренесени в голямата църква на Лаврата. До началото на 18 в. паметта

епархии на Българската патриаршия, които по това време вече са били завладени от византийците. Вероятно този велик българин, светителствал в Киев някъде до края на 10 в., е въвел сред новопокръстения руски народ старобългарския като богослужебен и държавно-административен език. Така се осъществява първото българско (южнославянско) влияние в руската култура.[97]

Михаил Болгарин е първият от осемте български архиереи, които в различни периоди от време светителстват в различни митрополии на Русия, а най-известният безспорно е митрополит Киприян Цамблак.

Св. Михаил Българин

му се празнувала на 15 юни, днес тя се отбелязва на 30 септември. Бел. авт.

[97] Д-р Горан Благоев, списание „Европа 2001“, бр.1, година Xi, 2004г., стр.24. Бел. авт.

Светителят. Животоописание.

В последните години много хора се потрудиха житието на св. Киприян да се попълни и обогати. Затова тук ще направя опит да събера на едно място известното за неговата светла личност, като отбележа и някои изследователи на неговия богоугоден живот. Едни от най-известните са: архимандрит Амфилохий, Лев Александрович Дмитриев[98], Невена Дончева-Панайотова, Георги Данчев, Валентин Д. Миновски, Горан Благоев, Петър Куцаров, Божидар Димитров, Георги Канев, Спас Спасов, Петър Вутов и др. Св. Димитрий Ростовски дава кратки сведения за житието му в Чети-минеите.

Св. Киприян

[98] Един от най-известните изследователи на Киприяновото творчество. Бел. авт.

В руската историография и църковна литература често го наричат „българина влах“, заради това, че в етимологията на името Цамблак, (Цамвлах, Цимивлах, Семивлах) се търси произхода на самата личност. В други руски източници доскоро се прокрадва мнението, че митрополитът е от сръбски произход, но след публикуване на изследването на архимандрит Амфилохий („Труды III археологического сьезда“, т. II, Киев, 1878), българският корен на Св. Киприян е доказан и тази грешка е вече изправена.[99]

Като се има предвид, че в началото споменахме за произхода и рода на Свети Киприян, от тук насетне ще обърнем внимание на други известни и важни моменти от неговия живот.

Рождението му се датира около 1330 година. Своя духовен път Киприян започва в Кефаларския (Килифаревски) манастир под духовното ръководство на св. Теодосий Търновски, за когото стана въпрос в увода на настоящото издание. Още тогава той се отличавал със „светия си живот и голямото си любомъдрие и начетеност в свещените книги“.[100] Именно там той възприема за първи път духовното учение на исихазма. В една такава строга школа, наследила традициите на древното монашество, младият инок непрестанно развива духовната си култура и придобива умения

[99] По Валентин Д. Миновски, Двери на православието. Бел. авт.

[100] По св. Димитрий Ростовски. https://www.pravoslavieto.com/life/09.16_sv_Kiprian_Tsamblak.htm. Бел. авт.

за борба със страстите, но и с лъжеученията и ересите, някои от които именно в неговото време са преосмислени и извикани от различни еретици към нов живот. През цялата си светителска дейност митрополит Киприян твърдо отстоява чистото изповедание на вярата и противостои на всички еретици и техните учения.

В някои от неговите послания, запазени до днес, черпим информация за някои моменти от живота му. Именно от там става ясно, че в този период св. Теодосий Търновски, заедно със своите ученици св. Киприян – бъдещият Московски патриарх и св. Евтимий – бъдещият Търновски патриарх и др., пребивава и в Синаитовия манастир в местността Парория. Мощната книжовна дейност, покровителствана от цар Иван Александър, се мести на север, заради мохамеданското нашествие. В Търново, в манастира „Св. Троица“, а по-късно през Кефалария, Емонската планина и в Киевска Рус.

През 1363 г. Теодосий Търновски посещава своя събрат от манастира в Парория, Цариградския патриарх Калист I, също като него – ученик на Св. Григорий Синаит. Тогава той взема със себе си няколко свои ученици, всред които са Евтимий и неговия духовен брат Киприян. Монашеският живот на Киприян продължава на Света Гора Атонска.

Житието на преп. Теодосий Търновски разказва, че в часа на неговата кончина при него са най-близките му ученици и слушат последните му напътствия. Обичният им учител „Най-напред (им – *бел.*

авт.)[101] заповяда внимателно да пазят благочестивата вяра на апостолската Църква и нейните православни догмати, както сме приели от начало, и нищо нито да прибавяме, нито да отнемаме. Далеч от богомилската, сиреч месалианската ерес и от нечестието на Варлаама и Акиндина (за тези ереси стана дума в началото на книгата), които зле похулиха, като нарекоха създание божествената Христова слава на Таворската планина. Също така да пазят крепко Неговите свети заповеди, защото който внимателно пази тях, той е наистина християнин по име и същност. Освен това (им заповяда – *бел. авт.*)[102] да каляват в доброто своята воля и да обичат нестяжателния живот, поста и въздържанието, които имат свойството да приспиват страстите, да укротяват гнева и да прогонват плътските движения и душевния мрак, или с една дума – изсушават всяка плътска сласт. Но и смъртната памет винаги да имат пред очи и страшното Спасителево изпитание, когато ще съди всички и всекиму ще въздаде според делата. Никога да не изоставят богосъзерцанието, защото е крепко оръжие против вражеските сили. И най-вече да държат с всички сили за любовта, която е върхът на добродетелите и пълнота на всички блага, и да оказват гостоприемство на всички. Да се държат далеч от клеветата, гнева и яростта, злопаметството и завистта, които помрачават душата и я правят чужда на Бога. С тези и още много слова настави своите ученици Божият човек и с това им остави неотменно наследство. А те усърдно слушаха всичко това и се обливаха със сълзи, […]

[101] Бел.авт.
[102] Бел. авт.

като узнаха разлъката с добрия си отец…“ [103]

Фрагмент от иконата „Спас на престоле с припадающим Киприяном“, 12 в.

[103] Жития на българските светии (в новобългарски превод) от † Левкийски епископ Партений, том втори. Синодално издателство, София, 1974. Бел. авт.

След смъртта на учителя си, в манастира „Св. Мамант“, на 27 ноември 1363 г., Евтимий и Киприян отиват заедно в Студийския манастир, а после Киприян поема към Светогорската обител „Св. Павел“.

Инокът Киприян и в Света гора се прочува със способностите си. Св. Димитрий Ростовски допълва, че Киприян „се упражнявал много и в молитвата и четенето на Божествените писания. Винаги имал в ума си паметта за смъртта, страшния съд Христов, мъченията на грешниците и блаженството на праведниците.“ А Григорий Цамблак допълва, че Теодосиевите ученици били закърмени „с млякото на благочестието“.[104]

[104] Григорий Цамблак, Похвално слово за Евтимий Търновски. Бел. авт.

Възпитан в словата на светите отци на Църквата, той и сега помни наставленията на тримата светители – Василий Велики, Григорий Богослов и Йоан Златоуст. Покъсно, недалеч от Москва, Киприян ще построи храм в тяхна чест, а възвишението на онова място ще се нарече „Трисвятото хълмче“.

Света гора през 14 в. е мощен духовен център, където процъфтява чистото православие, но и място за практическо усъвършенстване на иноческия живот, както и школа за истински и самоотвержени бъдещи духовни водачи. Точно там наставленията на Св. Василий Велики не се забравят, а се следват усърдно, особено от прилежните монаси с висока първоначална култура, строго възпитани на труд, усърдие и постоянство в духовния живот.

Обичай да слушаш или четеш Словото Божие, житията и поученията на светиите, непрекъснато се грижи за себе си (за душевното си състояние)[105], всяка вечер анализирай своите мисли и желания, делата си, думите си през деня и моли Бога за прошка!… Всяка сутрин след молитва обмисли настъпващия ден, за да се въздържиш от грях! Колкото е възможно почесто мисли за смъртта, за тлението на земните блага, за безсмислието на земните грижи и за второто пришествия на нашия Господ и Спасител… за мъките на грешниците в ада и за блаженството на праведниците! Постоянно се моли, постоянно пребивавай в пост! Никога не забравяй, че Бог вижда всичко и всекиго, че той знае и мислите, и желанията ти! Съобразявай де-

[105] Бел. авт.

лата си с Евангелското благовестие, изпълнявай заповедите и бъди предан на Христа! Обикни Бога! Мисли за Неговото величие, за своята нищожност и грешност. Във всичко се подвизавай със смирение и внимание![106]

От Св. Гора Киприян се обръща към своя съученик Евтимий, вече Търновски патриарх, с молба да му пише за някои „църковни неща“, а именно по въпросите за поклоните в дните на Петдесетница и в 12-те дни между Рождество Христово и Богоявление, за причастието със Светите Тайни при отсъствието на свещеник в пустините и др. Посланието на Евтимий до Киприян – „Еуфимия патриарха Терновскаго…“ е типичен образец на старобългарското литературно творчество. От тази кореспонденция отново личи братската близост на двамата български духовници, тръгнали от своя роден град – Търново; по това време – духовен център на цялото славянство.

В манастира способният монах задълбочава знанията си върху учението на Григорий Палама и прави първите си опити в иконографията.

По това време бъдещият Цариградски патриарх Филотей Кокинос, чието име често споменаваме, е игумен на атонската лавра „Св. Атанасий“. Плодотворно се оказва сътрудничеството между двамата книжовници със завидна научна подготовка. Минава само година, и в Цариград блажено се упокоява патриархът св. Калист. Неговото място е заето от Филотей. И двамата патриарси са явни съмишленици

[106] По св. Василий Велики. Бел. авт.

на св. Григорий Палама, проповядващи учението на исихазма.

Изключителните качества на българина Киприян са забелязани от патриарх Филотей Кокинос още по-рано – на Атон. Заемащ Константинополската патриаршеска катедра през различни периоди, той привлича Киприян в Константинопол и в началото на 1370 г. го прави свое специално доверено лице – „приближен инок“, а по-късно, през 1375 г. го ръкополага за митрополит Киевско-Литовски.[107]

Но какъв е историческият контекст на това важно събитие?

Както някои историци припомнят, в лицето на патриарх Филотей, и не само, Константинополската патриаршия в тези години е радетел за единството на православната църква във всички територии, държави и княжества, населени с православни. Известно е, че тя спомага за завоюване на нови територии и за просветата на езичниците, но не по западен пример – с кръв и меч, а с най-мощното си оръжие – Евангелското слово и нравствената праведност на своите мисионери-исихасти и вещи книжовници. Нейната ръководна роля в подпомагането на поместните църкви с книжнина и клирици, продължава и след падането на Константинопол под турска власт, а патриарх Филотей е един от най-отявлените защитници на идеите на Свети Григорий Палама, провеждащ политика на обединяване на всички православни, прекратяване на междуособиците, постигане на единомислие и любов между

[107] По Валентин Д. Миновски, Двери на православието. Бел. авт.

поместните църкви.[108] В същия дух бил възпитан и св. Киприян.

През втората половина на 14 в. в руските земи се засилва католическото влияние, особено в Полша и Литва. Налице е борба между литовците и т. нар. кръстоносци; както и междуособици между княжествата. Именно в такъв исторически момент укрепва първенствуването на Московското княжество, а прилежащата му митрополия дори придобива ръководната роля с претенции за първенство на православната вяра в руските предели. Митрополитът на Киев и цяла Русия, с местонахождение в Москва, Алексий (Бяконт) (1354-1378) рядко посещава западноруските земи – Киевско-Литовското княжество. Поради тези причини Киевско-Литовският княз Олгерд (1341-1377) се жалва за това на Патриарх Филотей Кокинос. На грижовния Цариградски архипастир в този момент му трябва добре обучен и ерудиран духовник, който да преодолее политическите и църковни разногласия и вражди между Киев и Москва. В лицето на Киприян Цамблак, най-доверената си личност, патриархът вижда духовник с отлично богословско образование, владеещ гръцки и старобългарски език, както знаем, употребяван из българските земи – Македония и Илирик, Тракия, Добруджа и Мизия, както и в Сърбия, Влашко и Молдова; богослужебен и разбираем език и за народите, населяващи

[108] Валентин Миновски допълва, че тогава Константинопол, бивайки разкъсван от апостати, все още не е завладян от една от най-страшните ереси – „Мегали идея", за което свидетелства фактът, че за Цариградски и други патриарси са избирани и клирици из средите на българите и славяните. Бел. авт.

и обширната Рус. Без да преувеличаваме ни най-малко, св. Киприян Цамблак е поредният ерудит духовник на своето време, просиял от българския род. Той е звезда на небосклона на православието, изгряла изпод жумящите вощеници на древните български скриптории.

През 1373 г. „апокрисиарий“[109] Киприян пристига в Русия в качеството си на патриаршески пратеник[110]. През време на пребиването си в Киев, Киприян съумял да вникне в интересите на литовските князе и се постарал да укрепи тяхното доверие към себе си така, че те, като видели усърдието в праведния живот и ревностното изповедничество, пожелали да го имат за свой духовен баща. Бъдещият Киевско-Литовски, и на цяла Русия, патриарх се сближава с княз Олгерд. Впечатлен от него, царският син, Владимир Олгердович моли Цариградския патриарх да го постави на митрополитския престол, а патриархът удовлетворява молбата му. Две години по-късно, патриарх Филотей ръкополага Киприян за митрополит Киевско-Литовски. Прозорливата обединителна политика на Цариградския патриарх за славяните в древна Русия се осъществява с назначаването на св. Киприян.

[109] Постоянен представител. Бел. авт.
[110] По Валентин Д. Миновски, Двери на православието. Бел. авт.

Бъдещият всеруски патриарх заварва войнстващо настроени князе и силно католическо влияние в западните руски земи. Това е крайно неблагоприятна обстановка. Именно там се корени и главната задача на Киприян – да помири враждуващите владетели, както и да затвърди православната вяра в разпокъсаните княжества. Но през 1377 г. великият Киевско-Литовски княз Олгерд умира. През следващата – 1378 г. умира и възрастният Московски митрополит Алексий, а само една година по-късно – и неговият наследник Михаил.

В рамките на православните държави, през 14 в., светската и духовната власт са едно, по образеца на древната дидархия – форма на власт, благословена от Бога. Политическата обстановка на конфликт между Московския княз Димитрий Донски и Киевско-Литовското княжество стават причина св. Киприян да не възглави и Московската катедра, където митрополитът е духовен баща на княза. Нещо повече: Киприян бива изгонен от Московския владетел, който иска освен държавната, в ръцете си да държи и духовната власт. Киприян е подложен на унижение от светската и духовна власт в Москва. Митрополитът безславно се завръща в Киев.

През 1379 г. Светителят предприема едно интересно пътуване – по суша, и напът за Цариград минава през родното Търново. Срещата със скъпия му съученик и събрат Евтимий е трогателна. Киприян е посрещнат от българския патриарх, племенника си, Григорий Цамблак и от благочестивото търновско гражданство. Голяма била радостта на търновци: те видели своя съгражданин в достойнството на Киевски митрополит!

В Цариград ситуацията е усложнена и от кончината на блажения патриарх Филотей. Новият патриарх Нийл (1380-1388) потвърждава правата на Киприян като глава на Руската църква и той се завръща в Киев.

За първи път на 23 май 1381 г. (по ст. ст.), на празника Възнесение Господне, митрополит Киприян е посрещнат тържествено със звън на камбани от народа на Москва и висшето духовенство. Но съвсем скоро той е набеден от Дмитрий Донски в предателство и съдружие с литовските князе, и е прогонен от Москва.

В продължение на цели седем години Московският владетел подклажда интриги и църковно-политически борби, като въвлича в тях дори и св. Сергий Радонежки. Имайки предвид действията на княза преди 1381-ва и след това, общо четиринадесет години, той възпрепятства законното встъпване във власт на светителя Киприян, реабилитиран отново от Константинопол. В края на 1387 г. за пореден път е решено, че „митрополит Киевско-Литовски и на цяла Русия ще бъде и ще се нарича кир Киприян, който до края на живота си ще заема този пост“. Това решение на патриарх Нил е потвърдено през февруари 1389 г. от неговия приемник патриарх Антоний. И въпреки това реално той се установява на Московската катедра чак през есента на 1390 г., след смъртта на княз Дмитрий Донски. През четвъртата седмица на Великия пост митрополит Киприян тържествено влиза в Москва, посрещнат от духовенството и новия княз Василий Дмитриевич (1389-1425).

Едно древно известие за свети Киприян свидетелства, че той „превел много свети книги от гръцки на руски език и оставил много писания за наша полза“. Според същото св. Киприян написал много от житията на руските светии.

Записано е, че той, от самото начало на своето архипастирско служение, ревностно се подвизавал в делото на непрестанното учителство, наставлявал паството си да пребивава в страх Божий, всячески да се въздържа от смехотворство и празнословие и особено да усърдства в молитвата и истинското покаяние.[111]

Като паметници на неговото учителство са останали различните му послания, проникнати с дух на истинско християнско любомъдрие и ревностна пастирска грижа за духовните нужди на повереното му паство. Особено внимание заслужават посланията до игумен Атанасий и до Псковското духовенство.

Изследователите разделят посланията на св. Киприян на три групи: послания с делово-служебен характер, с личен характер и послания-поучения, с догматично-литургичен характер.

Първите съдържат становища по разни въпроси, дори и битови, писани са в митрополитската администрация и са подписвани от самия митрополит. Известни са такива послания-грамоти до Новгородския архиепископ Йоан, до жителите на град Псков, както и до вдовицата Феодосия.

Доста интересни, като литературни произведения и исторически извори, са

[111] По св. Димитрий Ростовски. Бел. авт.

личните му писма, отразяващи усилията и несгодите преди заставането му на Московската катедра. Известни са пет такива писма. Четири от тях са изпратени до Сергий Радонежки, игумен на Светата Троицка лавра и до Феодор Симоновски, игумен на Симоновския манастир.[112] Същият изследовател доказа и автентичността на петото лично послание, което е адресирано до Московския княз Димитрий Донски.

Епистоларните съчинения на митрополит Киприян са съчинявани и изпращани по предварително зададени въпроси най-вече от богослужебно-литургично естество.

Академик Иван Снегаров отбелязва, че Киприяновите послания, дори и разсвайки църковно-административни и практически въпроси, представляват литературни произведения, близки по вид на Евтимиевите.

Със своята книжовна дейност св. Киприян Българин изгражда своеобразен духовен мост между българската и руската култура, чиито основи са положени на православната вяра в неотменната ѝ първоначална светлина, както и върху книжовното българо-славянско дело.

Книжовната дейност на митрополит Киприян е много богата и следва извършваните в Търново актуални книжовни промени.

Светителят въвежда в употреба Йерусалимския богослужебен типик и богослужебните текстове според Атонската книжовна реформа. Употребяваната от св.

[112] Според Г. М. Прохоров. Бел. авт.

Киприян нова редакция на Служебника става известна като Киприянов служебник. Налага се новата версия на Псалтира, популяризира се Евтимиевата редакция на Синодика на Българската църква и се извършва актуализиране на Индекса на забранените книги. Последният остава известен като Киприянов индекс и се превръща в най-известния подобен списък. Трябва да се обърне внимание, че св. Киприян допринася за популяризация на общославянски светии сред руския народ (св. Константин-Кирил Философ), български (св. Йоан Рилски, св. Петка Търновска, св. Иларион Мъгленски и св. Йоаким Осоговски) и сръбски (св. Арсений Сръбски, св. Сава Сръбски, св. Симеон Неман и др.)

Св. Киприян неуморно превежда и преписва, служби и молебни песнопения, Лествицата и богослужебни книги. Предполага се, че митрополитът участва в съставянето на московския летописен свод от 1409 година и по-конкретно частите, които са посветени на спора около митрополитската катедра през 70- те и 80-те години, както и нападението над Москва на татарския хан Тохтамъш.[113]

Друг негов важен литературен труд са житието, служба, похвалното слово и канона на първия московски митрополит св. Петър (1308-1326 г.). Стилът е украсен и риторизиран, но не много сложен. То, както казват някои специалисти, е проникнато от живо благочестие и е знак на благодарност заради избавянето от беди, както свидетелства самият автор св. Киприян. И в това житие проличава панегиричният стил

[113] Българска история, Георги Канев. Бел. авт.

и похватите, характерни за Търновската книжовна школа.

Според някои литературоведи, всичко това го превръща в основополагащ пример за всички северноруски жития.[114] До нас са достигнали още няколко негови исторически съчинения, някои от които са влезли в така наречената „Степенна книга“.

Свети Киприян превел от гръцки Требник и Служебник, които, в някои отделни части, били приспособени към потребностите на руската църковна практика, канони и молитви, а също и Номоканона, който през 16 в. още се пазел в Московския Успенски събор. На него приписват и някои по-малки статии с литургически характер, част от които са преводни, а други – авторски. Светителят събирал канонически статии за руските светии и князе, разпращал преписи на литургията и други свещенодействия, като прилагал обяснения за тях и изобличавал произвола при извършването им.[115]

Изобщо в историята на Руската църква митрополит Киприян заема важно място, особено като радетел за изправяне на църковно-богослужебните книги и църковните обреди. Бидейки, от млад, любител на книжовните мъдрости, Св. Киприян постоянно преписва и разпространява полезни

[114] „Степенная книга“ – един от най-известните паметници на руската историческа литература от 16 век, който разказва за руската история от древни времена до 1560 г. Бел. авт.

[115] https://www.pravoslavieto.com/life/09.16_sv_Kiprian_Tsamblak.htm. Бел. авт.

книги, превежда и редактира по-раншни преводи на светите книги.

Той обичал тихия, безмълвен живот и затова често се оттеглял в своето митрополитско село Голенишчево[116]. Това безметежно място било разположено между две реки – Сетун и Раменис, и било заобиколено с гъста гора. Именно на това място той построил храм в името на тримата светители Василий Велики, Григорий Богослов и Йоан Златоуст. Тук ръкополагал епископи и свещеници и усърдно се занимавал с преписване и превод на много свещени книги от гръцки на славянски език. Именно тук той написал целия богослужебен цикъл на светия митрополит Петър.

Руската книжовна традиция дължи много на св. Киприян Български, защото той съхранява книжовния език на Второто българско царство, пренасяйки го на руска почва. Това е реформираната и поправена реч на Търновската книжовна школа. Така нашият книжовен език, българският от Второто царство, става официален (църковен) не само за южните славяни[117] (сърби и

[116] Село Голенишчево е разположено зад Воробьовите възвишения, недалеч от Москва. Представлява изключително живописно място. По друго време светителят се уединявал край така нареченото Свято езеро във Владимирска област, където също така построил храм в името на Преображение Господне. Бел. авт.

[117] Наложилият се термин „славянска“ писменост е неточно историческо определение. Такава култура извън българския език и писменост е неприемлива и немислима. Самият св. Кирил Философ в „Проглас към Евангелието“ пише: „Затова слушайте, Словене, това: Този дар е даден от Бога… слушайте цял словенски народе…“ Св. Теофилакт Охридски и Димитър Хоматиан из-

ползват думата „с(т)ловени“ като синоним на българи. Наистина терминът остава в употреба и до наши дни. Например братя Мустакови (1835), Христаки Дупничанин (1845) и Неофит Рилски (1853) именуват своите граматики на бълг. език „Българска граматика“, „Граматика Словенобългарска“ и „Христоматия на Словенския език“. Днес, от нашия съвременен исторически поглед, можем спокойно да заключим, че думата „словени“, носи по-скоро смисъла на категория ословесени, словесни хора, получили словото и негови носители… и чрез това писано слово, приели и Небесното Слово – Божият Син. Така терминът за нас означава не определена етническа маса, а културна общност. В гръцкия език „словесен“ има смисъл и на смислен, мъдър и логичен (логос), а безсловесен – освенням, бездумен, означава и несмислен, нелогичен, безумен (гр. алогос – кон).

По-късно това „словени“ преминава по чисто лингвистични причини в „славяни“. Но така думата съвсем не губи първия си замисъл, защото сега в нея изпъква корена „слав“, което ще рече слава. И напълно логично е словесните да славят

българи), но и за източните (руси). Голяма е заслугата му и като църковен историк, защото той пръв събира канонически статии за руските князе.

Преуспявайки в тези богоугодни подвизи, митрополит Киприян достигнал дълбоки старини и легнал на смъртния одър в своето село Голенишчево.

Четири дни преди кончината си той написал прощална грамота, в която давал прошка и благословия на всички вярващи и сам с истинско християнско любомъдрие и смирение искал прошка от тях. Свети

Бога. Още през средновековието със -слав, -славен, -славие се образуват много сложни думи. Днес се явяват и нови форми – като „славия“ например. Подобна теза защитава и доц. Веселина Вачкова.

Киприян направил така, защото знаел каква сила има смирението: то покрива греховете и насочва всичко към добро. Преди кончината си светителят заповядал на епископите и приближените си да прочетат грамотата над гроба му при неговото погребение.

В такова смирение, с благодарствена молитва на уста, той починал в Господа през 1406 г. от Р. Хр., на шестнадесетия ден от месец септември.

Прощалната или духовната грамота на свети Киприян била прочетена, според волята му, на неговото погребение, а после била четена и при погребенията на неговите приемници. Тя е изпълнена с християнско любомъдрие, проникната с дух на дълбоко благочестие и с трогателно красноречие повествува за тленността, суетата и нищожността на всичко земно и паметта за смъртта.

Особено внимание през времето, когато свети Киприян управлява Руската църква, заслужава чудното избавление на Москва и Русия чрез защитата на Божията Майка от страшното нашествие на азиатския завоевател Тамерлан. Именно тогава, по разпореждане и желание на свети Киприян, било извършено пренасянето на чудотворната Владимирска икона на Божията Майка от Владимир в Москва. В деня, когато трябвало да нападне Москва, той се отказал и обърнал войските си назад. Заради това събитие светителят е наречен от руския народ чудотворец.

В крайна сметка, св. Киприян Чудотворец е митрополит на православната Киевско-Литовска църква с център Киев от

1375-1406 г., а духовен глава на Московското княжество и митрополит на цяла Русия – в периода 1380-1382 г. и 1389-1406 г.

В продължение на 17 години този високообразован българин заема най-висшата длъжност в йерархията на Руската православна църква, като възприема и прилага, и в духовно, и в културно отношение, реформите и концепциите на Патриарх Евтимий Търновски.

Митрополит Киприян живее и твори в сложно време на междуособици и борби за власт и надмощие. Многобройните руски княжества са разделени и често воюват за лична независимост. В това отношение ролята на митрополит Киприян е огромна. Той допринася много за обединението на руските земи около Московското княжество. Това е повелята на времето и на Цариград. Именно това консолидиране ще изиграе основна роля, за да се даде успешен отпор на многобройните вътрешни и външни предизвикателства. Това е моментът, когато руските славяни стават единни и сплотени.

Духовният и граждански подвиг на митрополит Киприян дълго бе недооценяван и дори неизвестен в България, но не и в Русия. Той бива погребан в съборната църква „Св. Богородица“ близо до основания от него храм „Три светители“, като службата се води от епископите Григорий Ростовски, Митрофан Суждалски, Ларион Коломенски в съслужение на епископи,

архимандрити и свещеници, в присъствие на многохилядно множество.[118]

Мощите на свети Киприян били открити нетленни на 27 май 1472 г. и пренесени в Московския Успенски, Патриаршеската катедрала на Москва – в югозападното крило на църквата. Тогава официално руската православна църква го канонизира за светец.

Мощите на светеца

[118] По Валентин Д. Миновски, Двери на Православието. Бел. авт.

Името на светител Киприян е вписано в православния календар на Руската православна църква, а делото и творенията му в Русия са щателно изучавани, но достатъчно отдавна, за да бъдат забравени. Това е и една от целите на настоящото издание: да почисти праха от старите ръкописи, както и да събере най-важното за светеца и времето, в което той светителства, на едно място – подредено и достъпно.

Известно е, че със съдействието на митрополит Киприян е основан през 1397 г. Сретенският манастир. Той е построен точно на мястото, където в края на 14 век св. Киприн е посрещнал Владимирската чудотворна икона на Божията майка. Заради това всяка година на 26 август с литийно шествие иконата се изнася от Сретенската обител и се внася в Успенския събор.

По негово време и с негово съдействие се възстановява дейността на разграбената от хунските нашествия Киевско-Печорска обител. Освен Сретенския манастир, основава и Савино-Старожевския (рус. – Са́ввино-Сторожёвский монастырь) през 1404 г. В периода на неговото светителстване са изградени много нови храмове, подпомогнати са много обители. Той спомага изграждането на църквата „Св. Три светители“ и съборния храм в Савино-Старожевската обител „Рождество Богородично“ в Москва.

Отново по негово време в манастирите на Новгородска, Псковска и Владимирско-Суздалска области възникват най-известните руски иконописни школи – Новгородската, Строгановската и Московската. Митрополитът сам рисува икони и подкрепя дейността на известните зографи

Теофан Грек и Андрей Рубльов, творили по това време в Русия.[119] Историкът Валентин Миновски предполага, че те се познават от по-рано, от Св. Гора. Изследователите смятат, че изографисваната есхатология и сцените от Страшния съд и Апокалипсиса, са повлияни от учението на исихазма, което митрополитът познава добре. Те се забелязват и при по-късни иконописци и школи в Русия и в България. В тези сцени образът на жената често е олицетворение на съблазънта и оръдие на дявола, вследствие на думите на Киприян: „Жената – това е инструментът, който дяволът използва, за да завладее нашата душа“.

Описаната идея се запазва в художественото и книжовно наследство дори и до наши дни, когато Дебелянов ще изпее: „И в глухия мрак ще въстане – /над сипеи страшна луна –/скръбта пред велико познание, /ала и пред гибел, жена!“.[120]

Преживял тежко превземането на своето отечество България от турците, митрополит Киприян Цамблак завършва земния си път на 16 септември 1406 г. в лятната си резиденция, разположена на Трехсветская горка (Трисвятото хълмче) в Москва. Над гроба му прочувствено слово държи неговия племенник и ученик Григорий Цамблак, който по-късно е ръкоположен за Киевски митрополит (1415-1420). В своето „Похвално слово за Киприян“ той се обръща към руския народ с думите, с

[119] Митрополит Киприян и Теофан Грек, Л.В. Бетин, 1976 г. Бел. авт.

[120] Вж. „Лъст“, Димчо Дебелянов. Бел. авт.

които започва настоящото издание: „Нашето Отечество го роди, а вам Бог дари […] Отче Киприяне, наистина ти си светило за руската земя“.[121]

Образованите духовни пастири и книжовници, които е откърмила българската църква никак не са малко. При св. Киприян обаче се съчетават високата ерудиция със монашеското смирение и тишината на исихазма с изящното писано слово. Затова той се отличава със своя скромен и свят начин на живот; едновременно архипастир и служител на всички. Наричат го „мъжът с разум за божествено изпълнение, носител на всякакво целомъдрие и велик книжовник“. Смирението и доброволната светска нищета не лишават светеца от духовна прозорливост и политическа далновидност. Киприян целенасочено засилва бързото духовно облагородяване на Руския север чрез строителството на православни манастири. Дори и до днес в някои части на Сибир пишат на кирилица.

Той винаги подкрепя преговорите с Рим, но без капка отстъпничество от православните догми. Вероятно тези идеи са възприети и от неговия племенник Григорий Цамблак, застанал начело на Киевската Митрополия десетина години след смъртта на родственика си Киприян, но несправедливо обвинен в отстъпничество.

Митрополитът е известен освен с грижите си за духовните нужди на многолюдното си паство, и с критиките към безчинс-

[121] Препис от надгробното слово на Григорий Цамблак от 16 в., в „Чтениях Общества истории и древностей российских" (1872 г., кн. 1). Бел. авт.

твата, алчността и издевателствата на някои владици върху миряните. Както в ранните векове, всред духовната и светската власт се появявали сребролюбиви човеци, които трупали богатства на гърба на бедните християни. В това отношение, светителят, заради ревност по Бога и истината, се изявява един съвременен Златоуст. Той проповядва любов към паството и непримиримост към своеволията на епископите. Приучава народа с пример – да има страх от Господа, и със своите умни и одушевени наставления се харесва на всички. Киприян работи за „утвърждаване на православните в благочестие“. Участник е в събора, осъждащ патриарх Макарий и е личността, която обръща в православни трима хунски вождове.[122]

По отношение на еретическите лъжеучения, нахлуващи в земите на древна Русия, митрополит Киприян желае да свика църковен събор и работи за организирането му. Следвайки примера на Търновския събор против богомилите, свикан от цар Борил през 13 в., той се надява по този начин да бъдат заклеймени всички секти, но това не се случва.

В България, популярност е получил образът на Св. Киприян, митрополит Киевски и Московски – стенопис от 20 в. в църквата „Св. Седмочисленици“ в гр. София.

[122] Цит. съч. Бел. авт.

Св. Киприян Киевско-Московски, храм „Св. Седмочисленици“ – София

Храм „Св. Седмочисленици“ – София.

Доскоро болшинството от руския народ не знаеше за българския произход на св. Киприян. Тази бележка в никакъв случай не е укор, а просто споменава за един пропуск, за една историческа неяснота. Както казва свещ. Николай Петков, през

2006 г., когато се празнуват 600 години от блажената кончина на св. Киприян, в множеството юбилейни издания, с които е засипана Москва, още в първите редове се чете, че свети Киприян "е роден в далечна и непозната страна", че "никой не знае откъде идва светителят", че "нито хора, нито ангели са чували **родния език** на този достоен мъж". Споменават се легенди, тайнствени и позабравени "предания", че уж бил роден в Сърбия, според други бил грък… според трети – подобно на праотеца Авраам, идвал от Ур Халдейски."[123] В същото време, най-голямото доказателство за принадлежността му към Цамблаковия род, са думите на неговия племенник Григорий, с които започнахме и към които се връщаме сега. Самият той, и св. патриарх Евтимий, през 1379 г. го посрещат в Търново с огромна радост (казва се в лист 238). „Приветстват го, целуват го, прегръщат го – огорченията чрез радост пропъждат". Стича се цялото население на Търново, защото „нито жена пожела да се откаже да го види, нито мъж – беден или богат". Именно там, в Москва, в Държавния исторически музей, под № 384, и днес можем да прочетем как „девицата свенлива, своя срам пренебрегнала, тичаше…", как „старият и недъгавият, немощта забравили, натам се стремяха", за да видят своя съгражданин-светител.

„Ние в Русия изпитваме чувство на голяма благодарност към България за своя литературен език, за началото на руската литература и за ония забележителни идеи, които са били провъзгласени през Симеоновия век – общочовешките идеи... Цър-

[123] Плач за свети Киприян, свещ. Николай Петков, Православие Бг.

ковнославянският език, пренесен в Русия от България не само чрез книгите, но и устно – чрез богослужението, веднага става в Русия своеобразен индикатор на духовните ценности. България даде на източните славяни висшия слой на езика, „полюса на духовността..." (Акад. Дмитрий С. Лихачов)

Често научните постижения и домогванията на историческата наука не стигат до обикновения човек от народа. Често политическите идеологии и конюнктура пречат на този иначе напълно естествен и желателен процес. Затова се налага ние, българите, да помним и разгласяме имената особено на нашите просветители, които извършиха невиждано в световен мащаб дело: просветиха „вси славяни“ с Христовото благовестие, което им предадоха на разбираем и свят език.

Още от онези далечни времена, ние българите, приехме славянските народи за братски, ако не кръвни, то по вяра и слово, което е не по-малко и по незначително родство от кръвното. Ние и днес издигаме своя молитвен глас към Всеподателя Бога на един и същи език от православните славянски държави на Европа, най-многолюдното компактно православно население в света, с все още православна държавност. Подкрепяни сме от нашите съседи Гърция и Румъния, която е романски остров в славянско море. Нашите корени във вярата са общи, а духовното ни родство и съпричастността във вселенското православие ни заставя да живеем в мир и разбирателство, в любов и единомислие… Пазейки заветите на нашите предци и светители, следвайки неотклонно православната традиция и нравствения закон

на Христос, начертан дълбоко в сърцата ни.

Светителю наш, отче Киприяне, моли Бога за нас, за всички наши братя по език, и за всички православни народи по света! Амин.

Конец и Богу слава!

Митрополит Киприян Български, „Спас на престоле с припадающим Киприяном“, 12 век.

СЪДЪРЖАНИЕ

Въведение 3
Монашеството из българските земи и личността св. Киприян 8
Византия 22
На изток и запад 29
България 35
Българска автокефална църква 44
В Русия 51
Османското нашествие 55
Исихазмът 65
Езикът 70
Книжовните школи 74
Св. Михаил Българин и св. Киприян Българин 91
Светителят. Животоописание. 93